

TEOLOJİK BİR İLETİŞİM OLAYININ MALZEMELERİ: ALEVİ- BEKTAŞİ TERCÜMANLARI

Tools of a Theological Communicative Event: Alevi-Bektashi Tercuman Prayers

Werkzeuge eines theologischen Kommunikationsereignisses: Alevitisch- bektaschitische Tercüman-Gebete

Mehmet ERSAL*

Didem Gülçin ERDEM**

ÖZ

Tercüman, Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde anlamlı olan ritüelik bir terimdir. Cem ritüeli içerisinde hizmet sahipleri tarafından söylenen nazım yahut nesir biçimde tertip edilmiş dualar, “tercüman” şeklinde adlandırılır. Söylenen tercümanların muhtevası, görülen hizmetin içeriğine göre değişir. Tercümanlar cem bağlamı içerisinde, görülen hizmetin ve hizmeti gören kişinin kutsanması talebini iletmeye yönelik bir işlev üstlenir. Böylelikle, hizmet sahibi, mikro düzeyde cemi yöneten inanç önderi dedeye; makro düzeyde Tanrı’ya seslenerek ahvalini bildirmiş, niyetini iletmış olur. Tercümana dede tarafından gülbank söyleyerek yanıt verilir. Tercümana karşılık verilmesiyle hizmet sahibi ile dede arasında, kodları teolojik ve mitik karakter taşıyan bir iletişim olayı gerçekleşmiş olur.

Cemlerde ritüelik olma özelliği gösteren iletişime ait kodlar, göndericiler ve alıcılar arasındaki inanç ve kültür ortaklığı tarafından biçimlendirilir. İki taraf arasında, üzerinde konuşulmadan uzlaşılan değerler ve inanmalar

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı. mehmetersal@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6761-390.

** Araş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. dgulcine@pau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4321-911X.

mevcuttur ve bunların oluşmasında belirleyici olan, doğrudan geleneksel yapının kendisidir. Ritüel bağlamı içerisinde, ortak inanç ve kültür kodlarına sahip olmanın doğurduğu her türlü pratik, zamanı ve mekânı gündelik olanın dışına çıkarmak amaçlıdır. Cemlerin icracı kadrosunu oluşturan inanç önderleri ve hizmet sahipleri, cem süresince, birbirini tekrar eden birtakım sözler söylerler. Bu ifadeler, ritüellerin içeriğini tayin eder niteliktedir ve kuruluşlarında gündelik dil yerine sanatsal bir dil tercih edilmiştir.

Cem ritüeli süresince, icracı-icracı, icracı-katılımcı arasında kurulan iletişim, inanca ait kodların şifrelendiği, diyalojik bir iletişimdir ve kimin hangi aşamada hangi ifadeleri kullanacağı, geleneksel yapı tarafından önceden tayin edilmiş durumdadır. Bu çalışmada, Alevi-Bektaşî tercümanları hakkında bilgi verildikten sonra, hizmet sahipleri tarafından söylenen tercümanların ritüel bağlamı içerisindeki anlamlarına odaklanılacak ve hizmet sahibi ile cemi yöneten dede arasında gelişen teolojik karakterli iletişim modeli, anlaşılır hale getirilmeye çalışılacaktır.

Makalede kullanılan veri havuzu Alevi-Bektaşî tercümanları üzerine bütüncül bir yorum yapmaya imkân verecek şekilde, bağlam merkezli bir bakış açısı ile derlenip tasnif edilmiştir. Farklı ocak, süre ve yörelerden ritüel kayıtları ve mülakatlarla toplanan veriler, makale sınırlılıkları kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşî, Tercüman, Dua, Ritüel, İletişim.

ABSTRACT

“Tercuman” is a significant term related to ritual within the Alevi-Bektashi belief system. It refers to prayers in verse or prose, said by members who perform the twelve duties during “cem” ceremony. Their content depends on the content of the duty preformed. In the context of “cem”, “tercuman” prayers convey the request for blessing of the duty and person performing it. Thus, person who perform the duty expresses its conditions and conveys its intentions by speaking to religious leader “dede”, who leads “cem”, at the micro-level, and to God at the macro level. “Dede” responds with “gulbank” prayer. Consequently, a communicative event, whose codes have theological and mythical character, occurs between them.

Belief and culture, common to both sender and receiver, shape communication codes, that have ritual character at “cem” ceremonies. There are values and beliefs among both sides that are reconciled without being discussed, and the decisive thing in their formation is the traditional structure itself. In the ritual context, the purpose of all practices, generated by the common belief and cultural codes, is to take time and space out of everyday life. Religious leaders and persons who perform the duties are saying certain words that repeat each other during “cem” ceremony. These expressions determine the content of rituals, and an artistic rather than everyday language is preferred in their formation. During the “cem” ritual, both performer-performer communication and performer-attendant communication are a dialog, in which the codes are encrypted, and the usage of expressions in this dialog has been predetermined by the traditional structure. This paper gives information about Alevi-Bektashi “tercuman” prayers, and focuses on their meanings within the ritual context. In the paper, we will try to make the theological communication in question comprehensible.

We compiled and classified the database used in the paper, by the context of Alevi-Bektashi “tercüman” prayers, to allow a holistic interpretation of this subject. We also evaluated the data obtained by interviews and records of rituals from different “ocaks”, “surek” ritual systems and regions.

Keywords: Alevi-Bektashi, tercuman, prayer, ritual, communication.

ZUSAMMENFASSUNG

‘Tercüman‘ ist ein bedeutender ritueller Begriff innerhalb des alevitisch-bektaschitischen Glaubenssystems. Bittgebete, die in Vers- oder Prosaform gegliedert sind und von denjenigen aufgesagt werden, die die Dienste innerhalb des Cem-Rituals ausführen, werden als Tercüman bezeichnet. Der Inhalt des aufgesagten Tercüman ändert sich je nach Inhalt des durchgeführten Dienstes. Im Kontext des Cem übernehmen die Tercümans die Funktion der Übermittlung des Wunsches nach Segnung des durchgeführten Dienstes und der Person, die den Dienst ausführt. Somit teilt derjenige, der den Dienst ausführt, auf der Mikroebene dem Dede, der der Glaubensführer ist, der das Cem leitet, und auf der Makroebene Gott durch Anrufung seinen Zustand mit und übermittelt ihnen seine Absicht. Dem Tercüman wird geantwortet, indem vonseiten des Dedes ein Gülbank-Gebet gesprochen wird. Durch diese Antwort findet zwischen dem Dienstausführenden und dem Dede ein Kommunikationsereignis statt, dessen Codes einen theologischen und mythischen Charakter tragen.

Die zur Kommunikation gehörenden Codes im Cem, die die Besonderheit zeigen rituell zu sein, werden durch die Glaubens- und Kulturgemeinsamkeit zwischen den Sendern und Empfängern geformt. Zwischen beiden Seiten gibt es Werte und Glauben, über die sich verständigt wird, ohne dass sie besprochen werden. Das, was bei ihrer Entstehung entscheidend ist, ist auf direkte Weise die traditionelle Struktur selbst. Im rituellen Kontext ist es das Ziel aller Praktiken, die durch die gemeinsamen Glaubens- und Kulturcodes entstehen, Zeit und Ort aus dem Alltäglichen herauszunehmen. Die Glaubensführer und Dienstausführenden, die die cemausführenden Personen darstellen, sprechen während des Cems einige sich wiederholende Sätze auf. Diese Ausdrücke bestimmen den Inhalt der Rituale und bei ihrer Formulierung wurde statt einer täglich verwendeten Sprache eine künstlerische Sprache bevorzugt.

Die Kommunikation, die während des Cem-Rituals zwischen einem Ausführenden und einem anderen Ausführenden sowie zwischen Ausführenden und Teilnehmern geführt wird, stellt eine dialogische Kommunikation dar, deren Codes verschlüsselt sind. Und wer in welcher Phase welche Ausdrücke zu sprechen hat, ist bereits vorher durch die traditionelle Struktur festgelegt. Diese Arbeit wird sich, nachdem Informationen über die alevitisch-bektaschitischen Tercümans gegeben worden sind, auf die Bedeutungen der Tercümans, die von den Dienstausführern gesprochen werden, im rituellen Kontext fokussieren. Und es wird versucht werden, das Kommunikationsmodell, das sich zwischen

dem Dienstausführer und dem cemleitenden Dede entwickelt und einen theologischen Charakter aufweist, in eine lesbare Form zu bringen.

Die in diesem Aufsatz verwendete Datenmenge wurde auf so eine Weise kontextbezogen zusammengestellt und klassifiziert, dass sie eine ganzheitliche Interpretation der alevitisch-bektaşitischen Tercüman ermöglicht. Daten, die durch Ritualaufnahmen verschiedener Ocaks, Ritualsysteme (Sürek) und Regionen sowie Interviews gesammelt wurden, wurden in Anbetracht der Begrenztheit von Aufsätzen ausgewertet.

Schlüsselwörter: Alevi-Bektaşî, Tercüman, Bittgebete(Dua), Ritual, Kommunikation.

Giriş

Alevi-Bektaşî inanç sisteminin temel ibadet formu olan cem ritüeli, inancı koruma ve şifreleme görevi üstlenen sembolik söz ve eylemler üzerine kuruludur. Cem ritüeli süresince sarf edilen her sözün ve her türlü hareketin bağlam içerisinde bir anlamı ve işlevi vardır. Bağlamsal dinamikleri oluşturan unsurların tamamı, birbirlerini tamamlar nitelikte kurulur. Uygun kişi, söz, eylem ve nesnelerin birbirini tamamlaması neticesinde anlamlı bir ritüelik yapı inşa edilir. Ritüel bütünüünün ifade ettiği bu anlam, parçaların ayrı ayrı taşıdıkları anlamların birlikte meydana getirdiği ve kendisini oluşturan parçaların tamamını kapsayan bir üst anlam alanıdır. Cemlerin ritüelik bağlamını biçimlendiren unsurlara yüklenen bu anlamlar, geleneksel yapı tarafından tayin edilmekte ve aynı inanç dairesinin paydaşı olan bireylerin tamamı için geçerlilik taşımaktadır. Kendilerine yüklenen anlamlarla ilişkili olarak ritüel toplamında karşılık geldikleri işlevler de yine ortak ihtiyaçlar ve taleplerle ilişkilidir. Söz konusu ortak ihtiyaç ve talepler, kutsal alanla teması mümkün kılma arzusunun sonucu olup Alevi-Bektaşî teolojisinin köken anlatısı olarak karşımıza çıkan Kırklar Cemî ritüelinin yeniden tecrübe edilmesine dönük oluşmuştur.

Ritüeller, söz ve eylem aracılığı ile gündelik olanın dışına çıkma, kutsal ile iletişime geçme amacı taşıyan sistemli pratiklerdir. Ritüellerin temel ve kurucu dinamikleri arasında yer alan “söz”, günlük hayatta kullanılan, alelade bir doku taşımamaktadır. Ritüelik dil, estetik özellikleri ağır basan, sanatlı ve çok katmanlı bir dildir. Ritüelde kullanılan dilin, gündelik dilden farklı hususiyetler taşıması, profan yaşantıdan sıyrılma ve kutsalın bilgisini içeren bir deneyim tecrübe etme ihtiyacı ile ilişkilidir. Ritüelik ifadelerin kuruluşunda görülen estetik kaygı, sanatsal söyleyiş, kutsal kelamın retorik esasına uygun tertip edilmiş olması dolayısı ile kutsalın bilgisinin bu tür bir inşa ve kuruluş gerektirdiğine yönelik düşünceden ileri gelir.

Çalışmamız, sembolik bir form olan dilin malzeme olarak kullanıldığı, ritüelik iletişim düzeneğinin parçası olan tercümanların Alevi-Bektaşî inanç dairesi bağlamındaki anlam ve önemine odaklanmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda yararlanacağımız tercüman metinleri, alan araştırması yöntemi ile elde edilmiş metinlerdir. Bağlam kavramının Alevi-Bektaşî araştırmalarındaki önemine binaen, kitabî metinler yerine gelenekte hâlihazırda yaşamaya devam eden tercüman örnekleri üzerinde çalışmayı, araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği açısından mühim bulmaktayız. Bu çalışmanın verileri uzun zaman diliminde toplanmıştır. Yazarlardan Mehmet Ersal’ın 2002 yılından bugüne kadar farklı ocak ve yörelerde gerçekleştirdiği

alan araştırmalarında topladığı veriler ile diğer yazar Didem Gülçin Erdem'in Alevi-Bektaşî gülbanklarını konu edinen doktora tez çalışması kapsamında topladığı veriler çalışmanın veri havuzunu oluşturmaktadır. Örneklem havuzunu oluşturan veriler alan araştırmasında iki farklı bağlam ile derlenmiştir. Öncelikli olarak geleneksel bağlam ile ritüel kayıtlarına öncelik verilmiştir. Geleneksel ritüel evreninde varlığını sürdürmeye devam eden toplulukların birbirinden farklı içerik ve işlev ile icra edilen cem ritüellerine girilerek ritüeller kayıt altına alınmıştır. Geleneksel ritüel evrenini günümüzde yürütemeyen topluluklar üzerine yapılan alan araştırmalarında ise geleneksel ritüel evreninde dede ve hizmet sahibi olarak uzun yıllar bulunmuş kaynak kişiler tercih edilerek yönlendirilmiş mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Makale sınırlılıkları kapsamında toplanan veriler Alevi-Bektaşî tercümanları ile ilgili bütüncül yorum yapmaya imkân verecek şekilde seçilip tasnif edilmiştir. Bu kapsamda, Bulgaristan coğrafyasından Ali Koç Baba Ocaklılar; Kuzey Bulgaristan'da yerleşik Babaî topluluklar; Güney Bulgaristan'da yerleşik Seyyid Ali Sultanlı topluluklar; Yunanistan'da Dimetoka ve Gümölcine bölgesinde yerleşik Seyyid Ali Sultan Ocaklılar; Türkiye'den Ankara Çubuk ve Çankırı Şabanözü merkezli, hiyerarşik olarak birbirine bağlı Şah Kalender Veli, Hacı Ali Turabî, Seyyid Cibali, Hacı Muradî Veli ve Hacı Mehmed Abdal Ocaklar¹; Isparta Senirkent merkezli Veli Baba Sultan Ocaklılar², Şah Ahmet Sultan Ocaklılar, Kutup İbrahim Dede Ocaklılar; Antalya Elmalı merkezli Abdal Musa Ocaklılar; Afyon Şuhut merkezli Şeyh Hamza Ocaklılar; Eskişehir Seyyidgazi merkezli Seyyid Şücaeddin Veli ve Seyyid Battal Gazi Ocaklılar; Tahtacı Alevi Ocaklarından Yanyatır Ocaklılar³; Tokat Almus merkezli Şah Hatayi, Kul Himmet, Zayıf Yusuf, Hubyar Sultan Ocaklılar, Güvenç Abdal Ocaklılar⁴,

- 1 Ankara Çubuk ve Çankırı Şabanözü merkezli beş ocağın dede talip toplulukları on il altmış bir yerleşim birimine dağılmaktadır. Cem ritüellerini geleneksel ritüel evreninde Erdebil süreğine göre sürdürmektedirler. Bu ocakların ritüelleri hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2016. Ocaklarda icra edilen gülbanklar üzerine detaylı bilgi için bk. Ersal-Ersöz, 2013.
- 2 Veli Baba Sultan Ocağı ve ritüelleri hakkın geniş bilgi için bk. Ersal, 2015.
- 3 Tahtacı Alevi toplulukların bağlı buldukları iki ocak vardır: Yanyatır ve Hacı Emirli. Bu iki ocaktan günümüzde yalnızca Yanyatır Ocaklılar geleneksel ritüel evrenini sürdürmektedir. Bu çalışmada Yanyatır Ocağı'nın İzmir, Aydın, Balıkesir ve Antalya bölgesinde yerleşik topluluklarının geleneksel ritüellerinde kayıt altına alınan tercümanlara yer verilmiştir.
- 4 Güvenç Abdal Ocağı'nda geleneksel olarak sürdürülen iki önemli ritüel süreği bulunmaktadır. Bunlardan en kapsamlısı, Ordu Gürgentepe merkezli sürektdir. Diğerisi ise Trabzon Akçabat ve Çarşıbaşı merkezli olandır. Bu çalışmada, Gürgentepe merkezli süreğe ait ritüeller örneklem olarak alınmıştır.

Kureyşan Ocaklılar, Baba Mansur Ocaklılar ve Derviş Beyaz Ocaklıların⁵ dede ve talip topluluklarının yaşadıkları yerleşim birimlerinin bir kısmında bağlam merkezli gerçekleştirilen alan araştırmaları ile makalenin veri tabanı oluşturulmuştur.

Toplanan veriler bağlamında, çalışmamızda, Alevi inanç sisteminde icra edilen ritüellerde inançsal hiyerarşiye sahip olan hizmet sahiplerinin icralarında kutsal mahiyet kazanan tercümanlar, icra, işlev, içerik, yapı ve dil özellikleri bakımından incelenecek; ritüel bağlamında diyalojik bir iletişim olayının malzemesi olarak ele alınacaktır. Makalede öncelikli olarak, mevcut literatürdeki tercüman tanımlarına yer verdikten sonra, bağlam merkezli bir tercüman tanımı önerilecektir.

Tercüman Nedir?

Tercüman, Alevi-Bektaşî inanç dairesi içerisinde anlamı ve karşılığı olan ritüelik bir terimdir. Tercüman sözcüğü Arapça bir sözcük olup Türkçede kimi ağzılarda “terceman” şeklinde de yaşar. Tercümanın TDK tarafından hazırlanan *Güncel Türkçe Sözlük* içerisinde Arapça kökenli bir sözcük olduğu belirtilerek aslının “terceman” olduğu bilgisine yer verilmiş, anlamı: “1. Çevirmen 2. Göze görünen bir olayın, durumunun veya biçimin anlamını dile getirmek.” şeklinde açıklanmıştır.

Şemseddin Sami tarafından hazırlanan *Kamus-ı Türkî*’de tercümanın anlamına ilişkin şu ifadeler yer alır: “Bir lisandan diğer bir lisana çevirip maksadı anlatan adam, dilmaç. Mecazen, birinin maksat ve meramını anlatmaya veya bir şeyi tasvir ve ifadeye alet ve vasıta olan.” Cem Dilçin tarafından hazırlanan *Yeni Tarama Sözlüğü* içerisinde ise tercümanın terim anlamına yer verilir ve şöyle açıklanır: “Bir terim olarak ise daha çok Bektaşîlerin; sofrâ, çırağ ve diğer işlerinden okudukları dualar ve mukaffa sözlerdir.”

A. Sırrı Levend, tercümanın ayinlerde tarikatın erkânına dair okunan dualar olduğunu kaydeder (1980: 65). Abdülbaki Gölpınarlı ise tercümanın muayyen işler yapılırken okunacak mürettep duaların isimlendirmesi olduğunu ifade eder ve Bektaşîler ile Mevleviler arasında müşterek bir kullanım olduğuna dikkat çeker (1963: 44). İsmet Zeki Eyüboğlu da tercümanın Bektaşî tekkelerinde düzenlenen törenlerin tamamında okunan gülbankların dışında, tarikatla ilgili işlerin yürütülmesinde okunan

5 Kureyşan, Baba Mansur ve Derviş Beyaz Ocaklarının yaşadığı birçok yerleşim biriminde, geleneksel cem ritüelleri uzun yıllardır gerçekleştirilmemektedir. Bu makalede, geleneksel yapıyı devam ettiren Kureyşan Ocağı’nın Adıyaman kolu dışında, ilgili ocaklardan geleneksel yapıya hâkim olan dede ve hizmetlilerle, yönlendirilmiş mülakatlar aracılığı ile elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

özel duaların adlandırılması olduğunu belirtir. Eyüboğlu'nun geleneğe bağlı ve kendi içerisinde sistemli olduğuna dikkat çektiği söz konusu inanç ürünleri, genellikle bir şeyin üzerine yazılıp asılmak suretiyle dergâhta bulundurulur (2010: 182-183).

Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar* başlığını taşıyan çalışmasında, kimi yerlerde gülbank ile tercümanın aynı anlamda kullanıldığına dair tespitine yer verir. Yörükân'ın tabiriyle tercüman: “*merasimin başlangıcında okunan ve hizmetin taabbudî mahiyetini gösteren bir tabirdir.*” Yörükân, gülbankın doğrudan doğruya dua etmek, hayır dilemek amacı taşıdığını, okunan tercümana karşılık yahut görülen hizmet karşılığında söylenen bir çeşit hayır dua olduğunu ifade eder (2015: 247, 336, 435).

Gülbank sözcüğünün yerine de kullanıldığına dikkat çektiği tercümanın Mustafa Uzun'a göre gülbanktan farkı, günlük hayat içerisinde herhangi bir sebeple ve temsil gücü olmayan kişiler tarafından söylenebiliyor olmasıdır. Uzun, gülbankların belirli bir merasim sırasında ve belirli bir adap içerisinde şeyh, baba yahut dede gibi kimseler tarafından çekilebiliyorken; tercümanların, yeni ay görüldüğünde, tıraş olunurken, uykudan kalkıldığında, kabir ve türbe ziyaretinde herkes tarafından bireysel şekilde söylenebilen dualar olduğunu kaydeder. Uzun'un ifadesi ile genellikle Türkçe olan tercümanların özellikle manzum olanlarının bir kısmının müellifi belli iken gülbanklar anonimdir (1996: 233).

İbrahim Erşahin'in hazırladığı *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü* içerisinde ise tercüman: “*Menlevi ve Bektaşilerde bir iş esnasında okunan dua, övgü.*” şeklinde tanımlanır (2005: 328). Süleyman Uludağ tarafından hazırlanan *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* içerisinde ise tercümana ilişkin şu ifadeler yer alır: “*Menlevilerde ve Bektaşilerde belli işler yapılırken, belli bir ses tonuyla okunmak üzere düzenlenen manzum ibareler, dualar.*” Uludağ, tercüman ile gülbank arasındaki ayrımı, tercümanın her işte, toplu yahut ferdi olarak okunabilecek dualara işaret ettiğini; ancak gülbankların yalnızca toplu halde söylenebileceğini belirterek yapar (2012: 353). Ömer Uluçay da kelimenin anlamını, “*manzum şekilde olan kısa dualar.*” şeklinde verir (1998: 15).

Tercüman kavramının anlamı, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* içerisinde Esat Korkmaz tarafından şöyle ifade edilmiştir: “*1) Belli bir hizmete başlarken okunan, kısa ve çoğu Türkçe, nesir ya da manzum biçiminde düzenlenmiş, Alevilik-Bektaşilik inancını, düşüncesini öz olarak veren dua. 2) Anadolu Alevilerinde, eti parçalamadan doğrudan doğruya karakazanda başlanan kurban.*” (2016: 681).

Mehmet Ersal ve Serpil Ersöz tarafından kaleme alınan “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalede, cem ritüellerindeki iki temel dua tipinden bir tanesi olduğu ifade edilir ve tercümanların hizmeti yapanların hizmetleri ile ilgili söyledikleri dualar olduğu bilgisine yer verilir (2013: 54).

Literatürde tercüman teriminin karşılığı olarak verilen tanımların, kavramı bütüncül yapıda tanımlamaktan uzak olduğunu görmekteyiz. Tanımlardaki temel ve ortak problem, Alevi-Bektaşî inanç sistemi üzerine çalışmalar yürütmüş araştırmacıların kavramdan haberdar olmalarına karşın, tercümanın icra bağlamı varlığını ve ritüel içerikliğini tam olarak kavrayamamış olmalarıdır. Yapılan tanımlamalarda, söz konusu terimin, icra, yaratım, aktarım, işlev, yapı ve içerik gibi farklı yönlerine değinilmemiştir. Bu noktada, tanımlardan bazıları hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir.

Uzun’un tanımında yer alan “uzman olmayan kişiler” ifadesi, tercümanların ritüel bağlamı kullanımı ile bağdaşmayan bir ifadedir. Alevi-Bektaşî cem ritüellerinde hizmet sahipleri, inançsal bir statüye sahiptir. Ritüel bağlamı içerisinde tercümanlar da tıpkı gülbanklar gibi belirli kaidelere göre söylenir. Tercüman külliyatı ise, yalnızca günlük hayat pratikleri öncesi edilen kişisel dualardan ibaret değildir. Yine Erşahin, Uludağ ve Uluçay’ın tanımlarında da tercümanların ritüellerdeki işlevleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Tercüman terimi, ritüel bir terimdir. Ritüel içinde icra etmek için yaratılmış, aktarılmış ve ritüeldeki hizmet ile anlamlı bir hal almıştır. Bu sebeple, ritüelden bağımsız yapılan tanımlamalar, kavramın nitelik esaslarını vermekten uzaktır. Burada önemli bir diğer husus da tercüman kelimesinin Alevi-Bektaşî topluluklar içerisinde farklı anlamlar yüklenerek kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu konuda alan araştırmalarımızda tercüman teriminin cem ritüelindeki hizmetlinin okuduğu ritüel metni anlamı dışında da kullanıldığını tespit edilmiştir. Isparta Senirkent merkezli Veli Baba Sultan Ocağı’nda cem ritüelinde dedeye yaptığı hizmetin karşılığı olarak verilen paraya da tercüman adı verilmektedir (Ersal, 2015: 218). Tercümanın karşıladığı bir diğer ritüel kavram ise kurbandır. Tahtacı Alevi topluluklar üzerine yürüttüğümüz saha araştırmalarında, cem ritüeli ya da erkân yapmak için kesilen kurbanın tercüman/terceman şeklinde adlandırıldığı tespit edilmiştir. Hatta İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın ve Denizli illerinde yerleşik Tahtacı Alevileri tarafından kurban kesilerek icra edilen cemlerin tercüman olarak adlandırıldığı bilgisi de yine alan araştırmalarımızda elde ettiğimiz veriler arasındadır. Tercüman kelimesine yüklenen anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, tercümanın ritüel merkezli yaratılmış bir terim olduğu

ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, ritüelik tüm terimlerde olduğu gibi, tercümanın tanımlanması hususunda da hareket noktası, Alevi-Bektaşî ritüelleri olmalıdır. Bu sebeple biz, tercüman kavramını tanımlamadan önce ritüel içerisindeki rolüne ve farklılıklarına değinilmelidir.

Alevî inanç sisteminin temel ibadet ritüeli cemdir. Cem ritüeli hizmet⁶ adı verilen pratiklerinin belirli bir sıra ile icra edildiği bir yapıdadır. Cem ritüelindeki bütünlükçü yapı inançsal hiyerarşi ile örülmüştür. Ritüel halkasına girmekle başlayan hiyerarşi, hizmet sahibi olmakla devam etmektedir. Cem ritüelinde ocaklara ve süreklere göre değişen hizmet postları vardır. Dede ile başlayan hizmet postları zâkir, rehber, gözcü, چراغچی, sakka, saki, süpürgeci, sofracı, kurbançı, karakazan gibi adlarla anılan hizmetlilerce temsil edilmektedir. Ritüelin belirlediği inançsal hiyerarşide, taliplerin hiyerarşisini belirlemede ilk esas ikrar/müşahip yaşıdır. Yani ikrar/müşahip hizmeti ile cem halkasına dâhil olduktan sonra kaç yıl düşkün olmadan görgüden geçtiği, bireyin inançsal hiyerarşideki yerini belirlemektedir. İnançsal hiyerarşide bir üst yapı ise hizmet postu sahibi olmaktır. Cem ritüelindeki hizmet postlarından birinin temsilini alabilmek, dedenin ve cem halkasının uygun görmesi ile mümkündür. Gönül birliği ile hizmet postuna oturacak birey, kurban keserek post sahibi olur ve ölünceye kadar yolun kurallarına uygun bir şekilde yaşadığı sürece hizmet postunda ritüeldeki hiyerarşisini korur. Ritüeldeki en üst hiyerarşi, kutsal kişi olarak tanımlanan dededir. Dede postu, soy ve yol esaslı bir yapı ile varlığını sürdürmektedir. Ritüel merkezli inançsal hiyerarşide kutsal olarak kabul edilen icra ve sözleri dede ve hizmet sahipleri icra edebilirler. Gülbanklar, cem ritüelinde dedenin kullandığı dua metinleri iken; tercümanlar, cem ritüelinde bazı hizmetlilerce icra edilen ritüel metinleridir. Kutsal kabul edilen bu metinler, inançsal hiyerarşide kutsal bir hizmeti temsil eden kişilerce, ritüel bağlamı olarak icra edilmektedir.

Tercümanlar, ocaklara ve yörelere göre çeşitlilik göstermek ile birlikte, temel işlevleri aynı kalan yapılardır. Cem ritüelinin çeşitli aşamalarında, hizmetin yahut ritüelik aşamanın içeriğine uygun tercümanlar kurulur. Örneğin, “*eşik tercümanı*” olarak adlandırılan tercüman, cemevine girişten dedeye duaya giderken talipler ve hizmet sahipleri tarafından okunabilirken; diğer tercümanlar, yalnızca hizmetliler tarafından, hizmetin başında ve sonunda, dede ve hizmetli arasında gelişen karşılıklı

6 Hizmet: Alevî inanç sistemi içerisinde cem veya inanç merkezli herhangi bir ritüelin tamamının, bir bütün olarak icrasında, belirli bir sıralama içerisinde aşamalı ve periyodik olarak ritüelin parçaları halinde gerçekleştirilen uygulamalara verilen addır (Akın, 2017: 92).

diyalog içerisinde icra edilmektedir. Eşik tercümanları işlev, içerik ve yapı bakımından diğer hizmet tercümanları ile benzerlikler taşımakla birlikte, makalemizin odağında yer alan tercümanlar, hizmetliler tarafından icra edilen örnekleri kapsamaktadır. Buradan hareketle, tercümanın icra ortamı ve icracıları hakkında verilen bilgileri göz önünde bulundurarak yapılacak tercüman tanımı şu şekilde olmalıdır:

“Alevi-Bektaşî bireylerce icra edilen cem ritüeli bağlamında kimi hizmetlerde hizmet sahibi (hizmetli) bireylerin hizmetin kabulü ve yapılabilmesi için söylediği; bağlı bulunulan inanç önderinden destur alma ve kutsanma taleplerini iletmelerini sağlayan; cem ritüelinin türü ve hizmetin içeriğine göre muhtevası değişebilen; icra edilen hizmetin içeriği, mitik ve teolojik kökeni ile işlevi hakkında bilgi veren; inanç önderi ve hizmet sahibi (hizmetli) arasında, karşılıklı iletişim formları ile aşamalı olarak icra edilen; giriş, hizmet içeriği ve kapanış formellerinden oluşan yapıda, ikilemeler, üçlemeler, paralel yapılar, duraklar ve ses tekrarları ile sağlanan bir ahenk ile kurulan; izin, razılık ve kutsanma taleplerini ileten yakarış ve dua metinlerine verilen addır.”

Mit-Ritüel İlişkisi Bağlamında Kutsal Söz

Kutsal bilginin bileşenleri, mitik paradigma tarafından tayin edilir. Somutlaştırılması noktasında sembolik bir form olan dilin kullanıldığı mitik kavrayış, varoluşa ilişkin temel yanıtların gizli olduğu bir sistemdir. Sentagmatik dışavurumlar üzerinden mitik paradigmanın anlam alanının tespit ve tahlili mümkündür. Kutsalın tezahürü, dilin malzeme olarak kullanıldığı yapılar dışında, simgesel boyuttaki eylemler tarafından şifrelenen anlam dünyasında aranmalıdır. İnancı koruyan ve şifreleyen mitik dünya kavrayışı, rit formunda somutlaşarak günümüz insanına profan âlem ile kutsal âlem arasında bağlantı kurabilmesi noktasında pratik yanıtlar üretmektedir. Sistemli bir şekilde tekrar eden ritler toplamının belirli bir düzen içerisinde sürdürülmesi ile oluşan ritüeller, simgesel davranışlar toplamı olmaları dolayısı ile ancak art anlam alanlarının okunaklı hale getirilmesi ile anlaşılabilir. Kökeninde mitos bulunan ritüelik yapılar, sözün harekete dönüşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkar. Düşünceye ve oradan da söze yüklenen enerji potansiyelinin kendisine hareket alanı bularak, kutsal zuhuru mümkün kılması, ritüelik yapıların varlık sebebidir (Erdem, 2019)

Alevi-Bektaşî inanç sisteminin genel yapısını ritüeller tayin etmektedir. Kutsallar, ritüeller içerisinde yaratılır ve aktarılır. Ritüellerin yaratıcıları, aktarıcıları ve icracıları, inancın belirlediği çizgiler içerisinde kutsiyet sahibidir. Dolayısıyla, yapıya ait kutsal algı ve kabulleri tespit noktasında, ritüelleri mercek altına almak elzemdir. Bu ritüeller,

kültürel değerlerin, teolojik yapının, mitik arka planın ve toplumsal normların aktarıldığı, hatta yeniden yaratıldığı yahut güncellendiği yapılar olma özelliği göstermektedir. Bu sebeple, Alevi-Bektaşî inanç ve kültür dairesi üzerine yapılan araştırmaların ritüel odaklı yapılmaması, ritüellerin kendi özel bağlamları içerisinde değerlendirilmemesi, problemleri önermelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Ersal, 2019: 1-2).

Alevi-Bektaşîler için cem ritüelleri, inanç ve kültüre ait sembolik bir dilin kullanıldığı, evren tasarımının şifrelendiği ve geleneksel yapının korunup devredilmesinin sağlandığı dinî ritüellerdir. Bu noktada, bahsi geçen inanç ve kültür zümresine ilişkin sosyolojik, kültürel ve teolojik tespitlerin yapılması noktasında cem ritüellerinin ayrıntılı incelenmesi gerekir. Gösterim kaynaklı kültürel öğelerin hepsinde görüldüğü gibi, cem ritüellerinde de bağlamsal değişimler kaynaklı çeşitlenmeler söz konusudur. Cemler, işlev itibarıyla birtakım ihtiyaçlara cevaben tertip edilmekte olup yapısal iskeletleri korunmakla birlikte, cemi yöneten inanç önderine, cemdeki hizmet sahiplerine, katılımcılara, cemin düzenlendiği tarihe, ceme katılım gösteren grubun yapısına, ocaklara ait ritüelik farklılıklara⁷ bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Temel yapının ve amacın korunduğu bu ritüellerde söylenen dinî-tasavvufî içerikli metinlerin de buna bağlı olarak çeşitlenmesi kaçınılmazdır. Cem ritüelleri esnasında söylenen deyişler, düvazlar, mersiyeler, gülbanklar ve tercümanlar, Alevi-Bektaşîlikte kullanılan sembolik dil ile oluşturulan, edebî, dinî-mistik türlerdir. Kendilerine ait yapısal özellikleri olmakla birlikte, icradan icraya çeşitlenme gösterirler.

Alevi-Bektaşî inancına sahip topluluklar arasında gerçekleştirilen cem ritüellerinde, inanç mensuplarının sahip olduğu ezoterik yapı içerisinde oluşturdukları sanatsal bir iletişim dili kullanılır. Söz konusu dil, sözlü, davranış odaklı, maddi kültür unsurlarının yaratım ve icralarının gerçekleştiği bağlamın da oluşturucusu niteliğindedir. Geleneksel ve sembolik olma özelliği gösteren bu dil tarafından oluşturulan öğeler, ritüel merkezli olma özelliği gösterirler. Mıraçlama, devriye, düvaz imam, tevhid, gülbank gibi sözlü kültür ürünlerinin yanında, semahlar, edeb-erkân oturuşu, dâr duruşu çeşitleri gibi davranışsal unsurlar ile süpürge, çerağ, erkân ağacı gibi maddi kültür öğeleri de cem ritüellerine özgü sanatsal iletişim dili ile kurulan yapılar arasındadır. Bu ritüeller sırasında söylenen her söz, gerçekleştirilen her davranış, kullanılan her maddi kültür unsuru, geleneksel yapı içerisinde mitik, sembolik ve tasavvufî bir anlam içermekte ve

7 Ocaklar arası uygulama ve ritüel farklılıklarını halkbilimi disiplininin bakış açısıyla ortaya koyan çalışmalara örnek olarak Ersal, 2016; Akın, 2017 gibi çalışmaları sıralamak mümkündür.

bu çerçevede çeşitli işlevler üstlenmektedir. Geleneksel yapıyı oluşturan söz, davranış ve maddi kültür unsurları kategorileri içerisinde ön plana çıkan ise sözdür. Söz, birçok din ve inanışta Tanrı ile özdeşleştirilmiş, kutsal sayılmıştır (Akın, 2017: 472).

Tercümanlar, ortak inanç ve kültür kodlarına sahip Alevi-Bektaşiler arasındaki mistik iletişimin sağlayıcısı iletilerdir, kaynağını aynı mitik tasavvurdan alan ritüel yapılarda⁸ görülen hizmetin söz ve müzik ile kutsanmasını talep etmeye dönük olarak kurulurlar. Cem ritüelinde “hizmet” olarak adlandırılan ve birlikte yaşanan deneyimi profan olmaktan çıkartıp kutsiyet kazandıran ritler toplamında payı olan hizmet sahibi tercüman söylemek suretiyle mikro düzeyde cemi yöneten inanç önderi dedeye; makro düzeyde ise Tanrı’ya seslenerek niyetini iletmış olur. Böylelikle hizmet sahibinin ritüel içerisindeki varlığı karşılık bularak kutsanır. Ortak tecrübe edilen deneyime kutsallık kazandırılması noktasında sözün ritüel bağlamı içerisindeki işlevi son derece önemlidir.

Tercümanların Yapı ve İçerik Özellikleri

Tercümanlar, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin ritüel evreni bağlamında anlamı ve işlevi olan diğer sözlü türler gibi, kendine özgü bir yapı ve kuruluşa sahiptir. Bağlamı oluşturan dinamikler dolayısıyla tercümanlarda çeşitlenmelere rastlanmasına karşın, temelde sözün üzerine oturtulduğu değişmez bir form mevcuttur. Bu yapısal özellik, icracı kişiye kolaylık sağlayan bir unsur olduğu gibi, tercümanın gelenek içerisinde yaşamasını da mümkün kılmıştır.

Ocaklar arasındaki ritüelik farklılıkların tercümanların içeriğine yansımış olmasına karşın, temel yapı korunmuştur. Cem bağlamı içerisinde hizmet sahibi tarafından söylenen bir tercümanın içeriği, görülen hizmetin içeriği, işlevi, mitik kökeni ve teolojik anlamı tarafından belirlenir. Zamanın, mekânın, kişilerin, icra ortamlarının, söylenme amaçlarının değişmesinin gülbak metinlerinde yarattığı başkalaşım, bağlamın önemini ortaya koymaktadır.

Alan araştırmaları ile elde ettiğimiz tercümanların yaratım süreçlerinin ve işlevlerinin ortak olduğu tespit edilmiştir. Ancak, hizmetlinin icrasında ocak, yöre ve ritüelin içeriğine göre birtakım farklılaşmaların söz konusu olduğu, alan araştırmamızda tespit ettiğimiz veriler arasındadır. Bu sebeple, temel tercüman yapısı

8 Mit-Ritüel teori ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lord Raglan, 2004; Jack Goody, 2017; Robert A. Segal, 2012; Stanley Edgar Hyman, 2006.

hakkındaki analizlerimize geçmeden önce, tercümanların icra şekli ve icra metinleri hakkında bilgi verilmesi, yapacağımız analizleri daha anlaşılır kılacaktır. Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'da yaptığımız alan araştırmalarında, hizmetliler tarafından ortak şekilde icra edilen bir tercüman yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı, hizmetlinin ritüelde gerçekleştireceği hizmet için cem meydanına gelip inanç önderinden hizmete başlamak için izin aldığı bir hitap ile başlayıp daha sonra hizmetin içeriği ve hizmet piri hakkında bilgi verip tekrar inanç önderine sözü bıraktığı, kalıplaşmış bir form arz eder. Bununla beraber, inanç önderi ve hizmetli arasındaki karşılıklı iletişimin genel olarak hizmetin başında, bazen başında ve sonunda olmak üzere tek aşamalı⁹ şekilde icra edildiği görülmüştür. İnanç önderi ve hizmetli arasında gelişen karşılıklı iletişim formlarının bazı ocak ve yörelerde ise üç aşamalı bir yapıda icra edildiğini de yine alan araştırmamızda tespit ettiğimiz veriler arasındadır. Özellikle Bulgaristan merkezli ocak ve sürelerde, tercümanların üç aşamalı bir yapıda icra edildiği görülmüştür. Tercümanların icra metinlerinde tespit ettiğimiz bir diğer husus da hizmetin içeriğine göre hizmetlinin temel tercüman metnine ilave olarak, tercümandan önce ya da sonra manzum ve mensur metinler okuması olmuştur. Örnek olarak, çerağ hizmetlisinin çerağı uyandırmadan önce ve uyandırdıktan sonra çoğu zaman ezgi ile okuduğu nefes ve düvaz imamlar verilebilir. Hizmetli tarafından temel tercüman yapısına bağlı olarak okunan bu metinleri, tercümanlardan ayrı görmek mümkün olmamakla birlikte her hizmette uygulanmaması, bazı ocak ve yörelerde kullanılmaması göz önünde bulundurularak ortak uygulamadaki tercüman yapısı analiz edilmiştir.

1. Tercümanların Temel Yapısı

Tercümanlar, belirli bir kompozisyonu olan, şiirsel özellikler barındıran bir yapı arz eder. Ocağa, cemin içeriğine, hizmet sahibinin kim olduğuna bağlı çeşitlenmeler gösteren tercümanların kuruluşunda, değişmez hususiyetler söz konusudur. Bu hususiyetler, bağlam içerisinde icracının işini kolaylaştırıp ritüel akışının kesintiye uğramasını da engeller.

Alan araştırması kaynaklı elde edilen tercüman örnekleri incelendiğinde, tercümanların temel yapısında gülbanklardan farklı olarak giriş kısmının bulunmadığı, çok az örnekte hizmet sahibinin hizmetine *Bismişab Allah Allah!* yahut *Allah Allah!*

9 Tek aşamalı tanımı, hizmetlinin meydana geldiğinde inanç önderinden destur alıp tercümanı okuması, hizmetini icra edip inanç önderinden duasını alarak yerine oturması için kullanılmaktadır. Bu sebeple bizim tanımımızda kullandığımız aşama tanımı inanç önderi ve hizmetli arasındaki diyalog sayısı ile doğrudan ilişkilidir.

şeklinde başladığı görülmüştür. Gelenekte yaşayan tercümanlar genellikle hizmet içeriğinin dedeye ve cem erenlerine bildirilmesi ile başlayıp sözün dedeye bırakıldığı kapanış kısmıyla son bulur.

Giriş	Hizmet İçeriği		Kapanış
İzin	Mitik ve Teolojik Köken	Hizmet Piri	Dedeyi Duaya Davet
Destur Pirden! / Pirim himmet eyle!	Güruh-u Naci'yim. Kırklar meydanında süpürgeciyim. Pir divanında durucuyum. Elhamdülillah Pirimiz Hacı Bektaş Veli'dir.	Âl-i Muhammet'ten üstadımız Seyyid-ül Ferraş'tır.	Allah, eyvallah. Nefes, pir nefesidir.

Tabloda da görüldüğü üzere, geleneksel yapıda tercümanlar üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar: “giriş”, “hizmet içeriği” ve “kapanış” şeklinde adlandırılabilir. İlk kısım, hizmetlinin cem meydanında dedenin önüne gelerek hizmete başlamak için izin almak üzere darda durmaya başladığı kısımdır. Bu aşamada genellikle: “Hayır himmet!”, “Destur Şah!”, “Gerçeğe Hü!”, “On İki İmam’ın hizmet geldi!”, “Himmet eyle pirim!”, “Bismişah Allah Allah!” ya da “Allah Allah¹⁰” gibi ifadeler kullanılmaktadır. İkinci kısım ise darda duran hizmet sahibinin meramını dedeye ve cem erenlerine bildirdiği, gördüğü hizmetin içeriği ile ilgili bilgilendirme yaptığı kısımdır. Bu kısımda kullanılan ifadeler, hizmetin mitik ve teolojik kökenine gönderme yapma ve ritüeldeki işlevine ilişkin bildirimde bulunmak üzerine kuruludur. Böylelikle görülen hizmetin olduğu kadar, hizmet sahibinin de ritüel içerisindeki anlamı kavranmış olur. Hizmet içeriğinin nakledildiği bölüm, mitik ve teolojik kökenin anımsatılmasının ardından hizmet pirinin adının zikredilmesi ile devam eder. Bu kısım, gülbanklarda da aynı şekilde yer alır. Hizmet pirinin¹¹ adının anılması yine görülen hizmetin ritüel anlam

10 Alevi inanç sisteminin ritüel evreninin tanımlamalarında dua etme fonksiyonuna sahip kişi kutsal bir hüviyete sahip olan dededir. Dedenin dua metinleri genel olarak “Bismişah Allah Allah ya da Allah Allah” hitabı ile başlar. Bu sebeple tercüman okuyan hizmetlinin izin hitabı ile başlaması genel bir durumdur. Lakin Bulgaristan merkezli Babaî toplulukların cemlerinde hizmetlilerin “Bismişah Allah Allah” hitabı ile tercüman okuduklarını tespit ettik.

11 Hizmet piri, Alevi-Bektaşî inancının teolojik ve mitolojik köken anlatısı olan Kırklar Cemi kaynaklı bir kavramdır. Kırklar Ceminde hizmet gören imamların her biri, ilgili hizmeti ilk kez görmüş olması dolayısıyla o hizmetin piri olarak kabul edilir ve hizmetle ilişkili olarak adları anılır. Hizmet pirleri, ocaklara ve süreklere göre değişiklikler gösterebilmektedir.

ve öneminin kavranması ve hizmet sahibinin de bahsi geçen ismin kutsiyetinden payını alması amacıyla. Böylelikle inanç dairesinin kendini dayandırdığı teolojik kökenden güç alınarak ritüel akışı sağlanmış olur.

Tercümanların kapanışı genellikle, “*Allah, eyvallah! Nefes pirdedir!*” ya da “*Dil bizden, nefes pirimizden olsun!*” gibi ifadelerle yapılır. Kapanış kısmında yer alan bu ifadeler, tercümanların diyalog temelli bir iletişim içerisinde kullanıldığı yönündeki savı kanıtlar niteliktedir. Hizmet sahibi olan talip, hizmetinin tamamlanmasının ardından sözü, inanç önderi statüsünde bulunan dedeye bırakır. Kurduğu ifadelerle amaçladığı, yalnızca dedenin söze başlaması değildir. Tercümanın sonunda kullanılan bu ifadeler, dedenin teolojik zeminde hiyerarşik olarak üstünlüğünü vurguladığı gibi, görülen hizmeti ve hizmet sahibini kutsama işinin de yine ancak dede tarafından yapılabileceğini hatırlatır. Üzerinde uzlaşılan inanç kodlarına uygun olarak kurulan bu ifadelerle tercümanını tamamlayan hizmet sahibi, ritüelin ve görülen hizmetin varlık sebebi olarak da cemi yöneten inanç önderi üzerinden “pirlik” kavramına, post hizmetine atıfta bulunmuş olur.

2. Tercümanların Dokusal Özellikleri

Doku, sembolik bir form olan dili malzeme olarak kullanan halk bilgisi türlerinin, dil ile olan ilişkisine işaret eden bir kavramsallaştırma. Alan Dundes’in ifadesiyle: “*Çoğu türlerde ve sözlü bir karakterde olanların hepsinde doku (texture), hususi fonemlerin ve morfemlerin içinde yer aldığı dildir.*” (1998: 108) “*Belirli bir sanat özelliği olan ve estetik kaygı taşıyan iletişime ait sosyal bir hadise sonunda ortaya konulan* (Ekici, 1999: 27) sözlü halk bilgisi yaratmalarında doku, türün tayin edilmesi noktasında etkili bir kavramdır. Bu bağlamda doku, üzerinde çalışılan metnin malzemesine dikkat çeken bir olgudur. Malzemesini dil tarafından temin edilen edebî mahsulleri, ürünü oldukları dilin hususiyetlerinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Nazım türlerindeki önemi ve kurucu özelliği çok daha ön plana çıkan doku kavramı, metnin diline ilişkin özelliklerin ve metinde kullanılan dil birimlerinin toplamına işaret eder.

Erdebil sürecinde on iki hizmetin hizmet pirleri On İki İmamlar iken Babagan Bektaşî erkânında Hacı Bektaş-ı Veli’nin halifeleri ve farklı şahsiyetler olabilmektedir. Bununla birlikte, ocaklar arası ritüel uygulamaları farklılıkları da hizmet pirlilerinin isimlerinde farklılaşma olmasının sebebidir. Bir ocağın cem ritüelinde delil hizmetinin hizmet piri olan İmam Zeynel, başka bir ocakta zâkirlik hizmetinin piri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Yine, Erdebil sürecinde yer alan bir hizmetin bir başka cem sürecinde yer almaması dolayısıyla ilgili hizmet pirinin bir başka hizmetin piri olarak karşımıza çıkabilir (Ersal-Eröz, a.g.e.: 65).

Alan Dundes, dokuyu metni oluşturan dile ait özellikler olarak tarif eder. Dundes'e göre, dokuya has karakteristikler, metnin tamamlayıcı unsurlarıdır (1998). Bu bağlamda, ölçü, kelime seçimleri, söz dizimi, söz sanatları, eksiltme, mecazlar, kalıp sözler gibi unsurların doku bahsinde anılması gerekir. Tercümanların dış yapısındaki uyum, biçimsel özellikler tarafından belirlenir. Ritme ait dinamikler kapsamına da dâhil edebileceğimiz biçimsel özellikler, kafiye ve söz sanatları ile birlikte iç ahengin de sağlayıcısıdır. Simetrisinin inşasında faydalanılan çeşitli söz sanatları, kullanılan ölçüye paralel olarak ritim ve ahengin de belirleyicisi konumundadır. Sese dayalı simetrik yapılanmanın dışında, anlamsal simetrik kurgu da çeşitli söz sanatları aracılığıyla yaratılır. Sofracı tarafından söylenen aşağıdaki tercüman örneği, ses simetrisinin ve anlamsal simetrisinin aynı anda sağlandığı örnekler arasında yer alır:

*Ervel Allah diyelim
Kadim billah diyelim
Açıldı Ali sofrası
Şah versin biz yiyelim.*

Alıntılıdığımız tercümanın uyak şeması aaba şeklinde olup “Allah”, “billah” ve “Şah” sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla tenasüp sanatından yararlanılmış, böylelikle anlamsal simetri kurulmuştur. *Ervel Allah diyelim* ve *Kadim billah diyelim* dizelerinin sonunda sözcük halinde redif kullanılmasıyla da sanatlı söyleyiş sağlanmıştır.

Tercümanlarda çoğunlukla fonetik bakımdan birbirine yakın sözcüklerin kullanılmasıyla ses uyumu sağlanarak kulağı esas alan ahenkli bir yapı oluşturulur. Aşağıda yer verdiğimiz ibrikat tarafından söylenen tercümanda, “pak” ve “Hak” sözcüklerinin birlikte kullanılması ile tam uyak kaynaklı ahenkli söyleyiş sağlanmıştır. Bununla birlikte, “h” ve “l” konsonantlarının yer aldığı sözcük kadrosu tercihi ile aliterasyon sanatından; “a” vokaline sık yer verilmesi ile de asonans sanatından faydalandığı görülmektedir.

*“Haydar’ın katında benim oldu pak
Elim yuğdum özüm eyledim Hak
Pirler içerisinde pirimiz, üstadımız Selman-ı Pak
Şah illallah, Allah, eyvallah.”*

Ahengin sağlanması noktasında başvurulan unsurlar arasında duraklar da yer alır. Genellikle şahıs isimlerinin zikredilmesinden sonra duraklardan faydalanılır.

“[Süpürgeci Selman] / [kör olsun Mervan]
[Cennette Rıdvan] / [mülk-i Süleyman] / [olsun hizmetimiz tamam]”¹²

Geleneksel yapı ve işleyişin sürdürülmesinde önemli ve taşıyıcı metinler olma özelliği gösteren tercüman örneklerinin kuruluşunda estetik özellikler ve sanat kaygısı göze çarpmaktadır. Gülbank örnekleri, kalıplaşmış belirli yapı ve formüller barındırır. Tür özelinde dokunun kendine özgülüğünü sağlayan bu kalıplaşma, icra bağlamı içerisinde icracının söyleyeceği tercümanı her defasında yeniden üretmesini de mümkün kılmaktadır. Yazılı geleneğin gelişmediği yahut çok az geliştiği Alevi-Bektaşî inanç ve kültür çevrelerinde, sözlü geleneğin baskın olduğu tüm yapılarda olduğu gibi hafızanın eksikliklerini gidermeye dönük tedbirler alınmıştır. Kalıplaşmış ifadeler, formüller ve formüle yakın yapılar, icracının performans sürecini kolaylaştıran öğelerdir. Farklı hizmet türleri için söylenen tercümanlarda kullanıldığını tespit ettiğimiz formel ifadeleri şöyle örneklendirmek mümkündür:

“Hz. Hüseyin için gözlerim kan yaşar.”
“Pirler içerisinde pirimiz, üstadımız ...”
“Allah, eyvallah, nefes pirdedir!”
“Dil bizden, nefes pirden ola!”
“Allah, eyvallah, nefes pir nefesidir.”
“Dest, post, pirim eyvallah!”
“Hak’tan bayırlığımız niyaz ederiz!”

Tercümanların girişlerinde, hizmetlerin içeriğine uygun olarak biçimlenmiş, giriş formelleri olarak nitelendirebileceğimiz ifadeler yer alır. Bu ifadeler, hizmet sahibinin hangi hizmeti göreceğini bildirmeye yönelik olabileceği gibi, dededen izin talep etme, cemaati selamlama gibi gerekçelerle de kurulabilir:

“Marifete hü!”
“Pirim, himmet eyle!”
“Hüseyin efendimiz aşkına!”

12 Tercümanlar, ahenk unsurları bakımından gülbanklar ile benzer özellikler göstermektedir. Bu noktada, tekrara düşülmemesi için örnek sayısı sınırlı tutulmuştur. Gülbanklarda yer alan ahenk unsurları ile ilgili bk. Ersal-Ersöz, a.g.e.: 60-64.

Tercüman örneklerinde, hizmetin teolojik ve mitik kökenine referans veren giriş formelleri de mevcuttur. Post hizmetinden sorumlu hizmet sahibinin, postu getirirken söylediği ifadeler, bu şekildeki kuruluşlara örnek olarak gösterilebilir. Post hizmetinden sorumlu olan “rehber”, meydana postu kollarının üzerinde taşıyarak gelir. Rehber, post ile birlikte meydana gelirken üç defa: *“Erenler! Muhammed-Ali'nin hizmetidir bu hizmet!”* yabut *“Muhammed Ali hizmeti geliyor!”* gibi ifadeler söyler. Kalıplaşmış bu ifadeleri kullanan hizmet sahibi, görülecek olan hizmetin mahiyeti ile bilgilendirme yaptığı gibi, hizmetin teolojik kökenine de gönderme yapar.

Tercümanların kuruluşundaki doku hususiyetlerine baktığımızda, bireysel parola halinde kullanımının arkasında, ortak bir anlam yapısı olduğu tespit edilmiştir. Bu, ortak inanç kodlarına sahip bir topluluğun kullandığı, kelime, kelime grubu veya cümle bazındaki işaretlerin arkasında, o topluluğun anlamlar sistemine ait derinliklerin var olduğunun kanıtıdır (Arslan-Köktürk, 2009: 20). Bu sayede, Alevi-Bektaşiler arasında, yüzeysel ve genel bir iletişimin ötesinde, cem ritüelleri bağlamında, daha derin bir temel iletişim örgüsü gerçekleşebilmektedir.

3. Tercüman-Hizmet İlişkisi

Cem ritüelinde On İki İmamları sembolize eden on iki erkân ve bu erkânlarla bağlı olarak görülen en az on iki olmakla birlikte, çok sayıda hizmet yer alır. Hizmet sayısının yöreden yöreye ocaktan ocağa değiştiği, cemin türünün ve içeriğinin de hizmet sayısında belirleyici olduğu alan araştırmasında ulaşılan bilgiler arasındadır. Ritüelde yer alan her hizmet için tanzim edilmiş bir tercüman mevcut değildir. Tespitlerimize göre, görsel yanı ön plana çıkan hizmetlerin icrası aşamasında hizmet sahipleri tercüman söylemektedir. Bu da eylemi sözle tamamlama ihtiyacı ile açıklanabilecek, ritüelik bir davranış örneğidir. Cem bağlamı içerisinde daha çok süpürgeci, carcı, saki, sakka, çerağcı, sofracı şeklinde adlandırılan hizmet sahiplerinin tercüman söylediği, bu hizmetler için tanzim edilen tercümanların çok daha sistemli ve sanatlı bir yapı arz ettiği tespit edilmiştir.

Tercümanın yapısal olarak üç kısımdan oluştuğunu, genellikle ikinci kısım olan “hizmet içeriği” kısmında hizmet pirinin isminin anıldığından yukarıda söz etmiştik. İnançsal ve kültürel belleğin inşasında son derece önemli payı olan hizmet pirlerinin anılması ile Kırklar Cemi'ndeki ilk icraya referans veren hizmet sahibi, mikro düzeyde inanç önderi olan dededen, makro düzeyde ise Tanrı'dan kutsanma talep etmiş olur. Hizmet sahibinin, temsil gücü olan dede aracılığı ile talep ettiği kutsiyeti hak ettiğine

dair referansı, Kırklar Cemi bağlamında hizmet görmüş hizmet pirlerinin varlığıdır. Dolayısıyla, hizmet pirinin tercüman içerisinde isimlerine yer verilmesi, görülen işin, yapılan eylemin mitik kökenine dikkat çekmek ve teolojik nedenini açıklamaya yöneliktir. Böylelikle görülen hizmetin, hizmet sahibinin talip topluluğu önünde ve dede huzurunda gülbank ile dualanması sağlanır.

Hizmet sahibi tarafından söylenen tercüman, anlamsal olarak görülen hizmetin içeriğini ifade etmeye yönelik kurulur. Hizmet içeriğine uygun olarak tanzim edilen tercümanlar, aynı zamanda teolojik iletişim düzeneği içerisinde bir ileti niteliğinde olduğundan, sonrasında kurulacak ifadelerin de ilk iletiye uygun biçimde düzenlenmesi gerekir. Dolayısıyla görülen hizmet, hizmetle ilgili talip tarafından söylenen tercüman ve hizmete binaen dede tarafından verilen gülbank arasında anlamsal açıdan sıkı bir bağ mevcuttur. Cem bağlamı içerisinde icracı-icracı, icracı-izleyici/dinleyici arasında kurulan iletişim, son derece sistemli bir yapıdadır ve genellikle rastlantıya izin vermeme eğilimi gösterir. Kimin hangi aşamada hangi sözleri sarf edeceği, ardından kimin hangi ifadelerle nasıl cevap vereceği, geleneksel yapı tarafından önceden tayin edilmiş durumdadır.

Tercümanlar, mitik kökene referans verme noktasında, Alevi-Bektaşî inanç dairesinin kendi varoluş sürecine ilişkin yanıtlarla dolu olan bir türdür. Ritüel bağlamı içerisindeki kullanımlarıyla farklı işlevler yüklenen tercüman örneklerinin temel ve değişmez işlevi, mitolojik zamana yapılan ritüel yolculuğunu mümkün kılmaktır. Cem ritüeli bağlamında gelişen, yalnızca hizmet sahipleri tarafından söylenebilen tercümanlar, inancı şifreleme ve sembollerle ifade etme görevi üstlenen teolojik ve mitik arka planı olan metinlerdir.

Cemlerde ritüelik olma özelliği gösteren iletişime ait kodlar, göndericiler ve alıcılar arasındaki inanç ve kültür ortaklığı tarafından biçimlendirilir. Cem ritüelindeki hizmetlerin görülmesi esnasında senkronize biçimde tercüman söylenerek, eylemle söz birlikteliği sağlanmış olur. Örneğin, süpürge hizmeti manevî arınmanın, temizlenmenin amaçlandığı bir hizmettir. Sembolik olarak meydanın süpürülmesi ile kötülüklerin, olumsuz duygu ve düşüncelerin cem meydanından uzaklaştırılması sağlandığı bu hizmet, üçlemeler şeklinde gerçekleştirilir. Üç aşamada gerçekleştirilen süpürge hizmetinde süpürgeci meydana her süpürge vurduğunda, sözü ile neden cem meydanında olduğunu, gördüğü hizmetin içeriğinin ne olduğunu ifade eder.

Hangi aşamada hangi tercümanın söyleneceği, hizmetin içeriğiyle ilişkili olduğu kadar hizmet sahibi statüsünde bulunan icracının kim olduğu ile yakından ilişkilidir. İcracının kimliğinin hizmet tercümanının belirlenmesindeki etkisinin en net biçimde tespit edileceği hizmet, süpürge hizmetidir. Cem meydanına hizmeti görecekt tek bir süpürgecinin çıkması durumunda söylenen tercümanla süpürge hizmetini görmek için üç bacının çıkması durumunda söylenen tercümanlar birbirinden farklıdır. Bu farklılığa paralel olarak teolojik iletişimin devamında söylenen hizmet hakkı ve gülbankların içeriğinin de farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Aşağıda süpürge hizmetinin tek bir hizmet sahibi tarafından görülmesi durumunda söylediği tercüman ile üç süpürgeci bacı tarafından görüldüğünde söylenen tercüman örnekleri verilerek icracının kim/kimler olduğunun tercümanın kurulmasında ve çeşitlenmesindeki önemine dikkat çekilmiştir¹³:

“Gürub-u Naci’yim. Kırklar meydanında süpürgeciyim. Pir divanında durucuyum. Elhamdülillah Pürümiz Hacı Bektaş Veli’dir. Âl-i Muhammet’ten üstadımız Seyyid-ül Ferraş’tır. Allah, eyvallah. Nefes, pir nefesidir.”

“Biz üç bacı idik, gürub-u naci idik, kırklar ceminde süpürgeci idik, süpürgeyi süpürdü Selman. Kör olsun Yezîd-i Mervan. Huzura gelsin mehdi-i sahib-i zaman. Allah, eyvallah, nefes pirdedir!”

Tercümanlar, telmihen yaşattığı figüratif göstergeler ile de Alevi inancına ait kolektif belleği diri tutma işlevi üstlenmektedir. Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde anlamlı ve önemli olan şahsiyetlerin isimlerine tercümanlar içerisinde yer verilmesi ile mitik ve teolojik köken bilgisi sürekli tekrar edilmiş olur. Tercümanlar içerisinde

13 Geleneksel ritüel evreninde ocak ve yörelere göre hizmetlinin sayısı ve cinsiyeti farklılık gösterebilmektedir. Kimi hizmetlerin icrası, birden fazla hizmetlinin meydana çıkmasını gerektirmektedir. Örneğin, el suyu hizmetinde, su döken bir hizmetli ile havlu tutan bir hizmetli bir arada hizmet görmektedirler. El suyu hizmeti gibi hizmetlerde ikrar ya da musahiplik üzerine hizmetlerini yürüten ocaklarda, musahipliler musahipleri ile ya da ikrar veren karı-kocalar beraber hizmet görebilmektedir. Cem ritüelindeki birçok hizmet için belirlenmiş bir cinsiyet tanımlaması yoktur. Bazı ocaklarda car/süpürge hizmetini kadın talipler yaparken, bazı ocaklarda erkek talipler yapabilmektedir. Geleneksel ritüel evreninde söz konusu tanımlamalar net değilken göç ile şehirlerde yeniden kurgulanan cem ritüellerinde, süpürge hizmeti gibi hizmetlerin kadın talip hatta üç kadın talibin hizmeti olarak tanımlandığını da görmekteyiz. Bazı yöre ve ocaklarda ise zaman içinde Sünnileşme etkisi ile hizmetlilerin erkek taliplerden seçilmeye başlandığı da tarafımızdan tespit edilmiştir. Birden fazla hizmetlinin yürüttüğü hizmetlerde geleneksel yapıda bir hizmetli tercümanları söylerken şehirlerde oluşan yeni ritüel evreninde birlikte ya da sıra ile sözlerin okunduğu örnekler verilmektedir.

köken referansı olma noktasında işlev üstlenen tarihî ve mitolojik karakterler, hatırlama figürü¹⁴ olma özelliği gösterir. Hangi hatırlama figürüne hangi tercümanda yer verileceği, hangi tarihi ve/veya mitolojik karakterin hangi tercümanda anılacağı yine rastlantıya kapalıdır. Geleneksel yapı tarafından hangi hatırlama figürünün hangi hizmet ile ilişkili olduğu, hangi aşamada anılacağı, önceden belirlenmiş durumda olup hizmet içeriğine paralel bir kurgu üzerine yerleştirilmiştir.

Diyalojik İletişim Formu Olarak Tercümanlar

Alevi-Bektaşî inancına mensup kimseler için kelim, ibadet anlayışlarının bir parçası olması dolayısıyla kutsal kabul edilmekte, kutsalın ifadesi noktasında önce söze başvurulmaktadır. Cemlerin icracı kadrosunu oluşturan inanç önderleri ve hizmet sahipleri, cem süresince, birbirlerini tekrar eden birtakım sözler söylerler. Bu ifadeler, ritüellerin içeriğini tayin eden ifadelerdir ve kuruluşlarında gündelik dil yerine estetik yönü olan bir dil tercih edilmektedir. İcracılar arasında kurulan iletişim, diyaloga dayalı bir iletişimdir ve kimin hangi aşamada hangi ifadeleri sarf edeceği ve kimin bu ifadelere nasıl cevap vereceği, geleneksel yapı tarafından önceden tayin edilmiş durumdadır. İcracı-icracı, icracı-izleyici arasında kurulan iletişim, son derece sistemli bir yapıdadır. Bu yapı, genellikle rastlantıya izin vermeme eğilimi gösterir. Cemlerde ritüel olma özelliği gösteren iletişime ait kodlar, göndericiler ve alıcılar arasındaki inanç ve kültür ortaklığı tarafından biçimlendirilir. İki taraf arasında, üzerinde konuşulmadan uzlaşılan birtakım inanmalar mevcuttur. Bu inanmaların oluşmasında belirleyici olan, doğrudan geleneksel yapının kendisidir. Söz konusu inanmaların kaynaklık ettiği her türlü icra, zamanı ve mekânı gündelik olanın dışına çıkarmak amacıyla. İcralar tekrara dayalıdır ve ezbere gerçekleştirilirler. Bu da iki taraf arasındaki inanç ve kültür kodlarının ortaklığıyla ilgili olup zaman ve mekâna kutsallık kazandıran bir unsurdur.

Cem ritüelleri, gösterim esasına dayalı düzenlenir. Önceden belirlenmiş bir sıraya uygun olarak tertip edilen bu ritüeller, teatral özelliktedir. Dinî ritüellerin hepsinde

14 Kültürel belleğe vurgu yapan çalışmalarıyla tanınan kültür bilimci Jan Assmann, hatırlama figürlerinin belirli bir mekânda cisimleştirilmesi ve belli bir zamanda güncelleştirilmesi gerektiğine işaret eder. Assman'ın ifadesi uyarınca hatırlanan içerikler ya çok eski zamanlarda yaşanmaları veya olağanüstü olaylarla bağlantıları ile ya da hatırlamanın periyodik ritmi sayesinde zamansallık kazanırlar. Söz konusu figürler üç özellik üzerinden karakterize edilir: zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği (2015: 46-47) Hatırlama figürlerinin kültürel belleğin yaşatılması noktasındaki payına ilişkin detaylı tespitleri için bk. Assman, 2015.

olduğu gibi cem ritüellerinde de her hareketin, her sözün belirli bir anlamı ve işlevi vardır. İcrayı gerçekleştiren kişilerin sahnedeki duruşlarından, sergiledikleri her türlü davranış ve hareket, ritüel sürecindeki tüm pratikler, icracı kişilerin kim olduğu ile yakından ilgilidir. Ritüel süresince mekânı mistik bir atmosfere bürümek için yardım alınan her türlü unsur, temelde aynı işleve hizmet eder. Bu işlev, birlikte çıkılacak mitik ve teolojik bir yolculuğu mümkün kılmaya dönük bir işlevdir.

Alevi-Bektaşiliğin geleneksel kodlarının oluşması hususunda önemli referans noktaları teşkil eden tercümanların her cemde yeniden icra edilmesi, iletişimsel bir görsel düzeneğin parçası olmalarından ileri gelir. Erkânda, geleneksel yapı tarafından tayin edilen kural ve kaidelere riayet edilir. İcra sürecinin parçası olan kişilerin görevleri, ritüeldeki konum ve misyonları önceden belirlenmiş durumdadır. Ritüel düzeni içerisindeki tüm icralar ve bu süreçte hangi tercümanın hangi aşamada, hangi hizmetle ilişkili olarak söyleneceği, hangi gülbank ile cevap verileceği geleneksel inanç yapısı tarafından belirlenmiş durumdadır. Ancak folklorik her düzlemde olduğu gibi cem ritüellerinde de ocaktan ocağa, yöreden yöreye değişen kimi uygulamalara rastlanır. İcralardan katılımcılara, cem ritüelinin düzenlendiği mekândan zamana dek, her ritüelin tekrarı mümkün olmayan bir yapı sergilemesi noktasında belirleyici olan çok sayıda unsur mevcuttur. Aynı amaca yönelik bir araya gelmesine karşın, iki farklı cem ritüelinin performans süreçlerinin birbirinden farklı olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla her cem ritüeli, bağlamsal dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda, tekrarı mümkün olmayan bir içerik arz eder.

Cem esnasında, hizmet sahipleri tarafından söylenen tercümanlar, kutsal temsil ettiğine inanılan kişi tarafından görülen hizmetin kutsanması talebini iletme amacını üstlenir. Gülbank ve tercüman örneklerinin karşılıklı söylenmesi, kutsal atmosferin kurulan iletişim düzeneği üzerinden tecrübe edilmesini mümkün kılmak amacıyla. Cem ritüeli boyunca bütün icralar, belirli bir akış halinde ilerler. Dedelik postu tarafından geleneksel yapıya uygun biçimde yönlendirilen akışta şiir ve müzik ön plandadır. Bu iki unsurun yer yer ayrı yer yer de birlikte kullanılmasıyla ritüel düzeni sağlanmış olur. Ritüelin aşamalarını bildirme noktasında yine nazım ve müzikten faydalanılır. O anda yapılması gerekenin ne olduğu ve bir sonraki adımın ne olacağı, taliplere şiir yahut şiirsel ifadelerle ve müzikle bildirilir.

Tercümanlar, sembolik bir form olan dilin malzeme olarak kullanıldığı diğer örnekler gibi, kültüre ilişkin kodları içerisinde barındıran yapılardır. Aynı inanç ve kültür dairesinin paydaşı olan bireylerin inanç haritalarının nasıl biçimlendiğini

sembolize eden tercümanların ritüel yapılarıdaki işlevi mistik içerikli bir iletişim düzeneğine malzeme temin etmektir. Tercümanlar, cem ritüellerinde inanç önderleri ile talipler arasında kurulan ve kutsalın bilgisini içeren diyalogik nitelikli iletişimin öğeleri arasındadır. Tercüman ve gülbanklar, karşılıklı olarak, belirli bir geleneksel akış içerisinde söylenir. Cem ritüeli bağlamında hizmet sahipleri tarafından söylenen tercümanlara, cemi yöneten, inanç önderi statüsündeki dede tarafından cevap verilir. Tercümanlara karşılık söylenen gülbanklarda, tercümanın içerisinde yer alan ifadelere cevap niteliğinde ifadeler yer alır.

Yöre ve ocaklara göre farklılıklar göstermekle birlikte, dede tarafından talibin tercümanına verilen yanıtlar, görülen hizmetin mitik kökenini¹⁵ ve tasavvufî arka planını açıklamaya dönük bir muhtevaya sahiptir. Sistemli bir akış içerisinde icra edilen cem ritüelinde rastlantıya ve gündelik olana yer yoktur. Her türlü pratik ve sarf edilen her ifade, mitik kökene dönmeye, kutsanmış bir zamanı birlikte tecrübe etmeye yöneliktir. Dolayısıyla, hangi aşamada hangi hizmetin tercüman eşliğinde görüleceği, hangi tercümana dede tarafından hangi gülbankla yanıt verileceği, geleneksel inanç yapısı tarafından önceden tayin edilmiş durumdadır.

Cem ritüelinde hizmetliler tarafından icra edilen tercümanlar, farklılıkları ortaya koyan örnekler üzerinden analiz edilecektir. Her iki icracının (dede-hizmetli) karşılıklı diyalog şeklinde gerçekleştirdikleri iletişime ait formların ocak, yöre ve hizmetin içeriğine göre değiştiğini daha önce belirtilmiştir. İncelememiz, Bulgaristan, Yunanistan merkezli ocak ve sürelerde, Babagan Bektaşilerde ve Isparta Senirkent merkezli ocaklar ile Antalya Elmalı merkezli Abdal Musa Ocaklılarda tespit ettiğimiz “*eşik tercümanı*” olarak adlandırılan hizmet ile başlayacaktır. Eşik tercümanı olarak adlandırılan hizmet; dede, hizmetli ve taliplerin cemevinin kapısından dede postuna kadar üç aşamalı bir şekilde tercümanlar okuyarak icra ettikleri bir hizmettir. Bu tercüman yapısına öncelik vermemizin nedeni, hizmetliler dışındaki bireylerce de icra edilebilmesi ve cem ritüelinin hizmet kategorileri arasında doğrudan yer almıyor oluşudur. Eşik tercümanı ritüelinde cemevine gelen talip, cemevinin giriş kapısının eşliğinde tek başına yahut eşî ile darda durur. Cemevinin kapısına ya da eşîğine “*Hak, Muhammed, Ali*” adına üçlü niyaz eder. Daha sonra, dededen cemevine girmek için izin isteme hitabında bulunur.

15 Mitler etrafında oluşan anlam alanı ve mitlerin özellikleri ile ilgili bk. Eliade, 2016; Strauss, 1986; Cassirer, 2016.

Hizmetli: “Eyyvallab hü!”, “Destur Pir!” der.

Dede: “Destur pîrinden olsun!”

Hizmetli destur alınca cemevinin kapısından içeri girip üç adım ilerleyip dara tekrar durup eşik tercümanının ilk aşamasını okur.

Hizmetli: “Eşîğine koymuşam ben canı, ser tâ vücudum saf ola, hem çü zar eşîğim budur. Hacetim eyle ben fakire kul nazâr.” der ve “Pür Cemal-i Muhammed, bir kemal-i Hasan ve bir kemal-i Hüseyin, Muhammed, Ali Fatıma bülend ara salavat” okuyarak üç adım dedeye doğru yürür. Üç adım sonrası tekrar darda ikinci aşama tercümanı okumaya başlar.

Hizmetli: “Ceme girdim, vücudum kabesin kıldım tavaf. Sen ilab-ı âleminsin. Recbine minna ve aff. Budur muradımız Ya Kerim, Ya İlab”. Sonra “Pür Cemali Muhammed, bir kemali Hasan ve bir kemali Hüseyin, Muhammed, Ali Fatıma bülend ara salavat!” der ve üç adım daha dede postuna doğru yürür. Tekrar durup üçüncü aşama tercümanını okur.

Hizmetli: “Kaşların mihrabına karşı ben niyaza gelmişem. Hak gördüm. Hak işittim onun için ben niyaza gelmişem. Hazır, gayıb, ayn-i cemde bulunan canların gül cemallerine aşk olsun” der ve “Pür Cemal-i Muhammed, bir kemal-i Hasan ve bir kemal-i Hüseyin, Muhammed, Ali Fatıma bülend ara salavat” sözlerini okuyarak dedeye niyaz ederek duasını alarak yerine oturur.

Eşik tercümanı örneğinde gördüğümüz yapı, belirli sınırlılıklarla varlığını ritüellerde sürdürürken; cem ritüelindeki hizmetlilerin icraları, tercümanları daha anlaşılır kılacaktır. Geleneksel yapıda en sık karşılaşılan tercüman yapısı, hizmetlinin hizmet sırası geldiğinde meydana gelip hizmet tercümanını okuyarak hizmetini gerçekleştirdiği, buna karşılık da duasını aldığı işleyiştir. “Car”, “süpürge” ve “farraş” gibi isimle anılan hizmet, söz konusu işleyişin görülebileceği örnekler arasındadır. Süpürgeci, elinde süpürgesi ile meydana gelir. Darda durarak hizmetine başlar. Süpürgeci ile dede arasında gerçekleşen diyalog şu şekildedir:

Süpürgeci: “Hayır, himmet pîrim!”

Dede: “Himmet, bizmetini gördüğün pîrden olsun!”

Süpürgeci: “Allah Allah Kerbela çölünde verdiğimiz kanlı savaştır, Şah Hüseyin için gözümüzden akattığımız kan ile yaştır. Hazâra münkire lanet olsun, Yezîd’in bağıra kara taştır”¹⁶.

16 Cem ritüelin içeriği, gülbank ve tercüman metinlerinin değişmesine de sebep olabilmektedir. Örnek olarak verdiğimiz süpürgeci tercümanı, “Mubarrem Kurbanı Cem” ritüelinde kayıt altına alınmıştır. Hizmetli, hizmetini gerçekleştirirken cem ritüelin yapılaş gayesine göre metni şekillendirebilmektedir.

Bu meydana pîrimiz üstadımız Seyyid-i Selman-ı Faraş'ıdır. Ber kemali Muhammet cemali, Muhammet'i seven On İki İmamı sever. Aliye'l-Murtaza'yı seven versinler Muhammet'e salavat" der ve elindeki süpürgeyle meydana üç kez süpürür. Daha sonra tekrar darda dededen duasını bekler.

Dede: "Bismişah Allah Allah, cârcı bakına, şab devletine, pîr kuvvetine, muradımız bâsıl, ömürleriniz uzun olsun. Binalarımız bek, nasipleriniz gür olsun, Hatîcetü'l-Kübra, Fatmatü'z-Zebra anamız şefaatkarmız olsun. Seyyid-i Ferraş Efendimiz himmet eylesin. Cârcının da bizmeti kabul olsun. Gerçeğe Hü!"¹⁷

Hizmetin içeriği, aşamaları ve birden fazla tekrar edilmesi gibi çok sayıda husus, tercümanların şekillenmesinde rol üstlenmektedir. Bazı hizmetlerde hizmetli iki kez meydana çıkmaktadır. Bu hizmetlerde ritüel birden fazla aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu hizmetlere örnek olarak: "sofra", "sâki", "sakka", "post", "rebber" gibi hizmetler verilebilir. Bu hizmetlerde ritüelin aşamaları birden fazladır. Bu tip hizmetlerde, hizmetli önce hizmet başlangıç/açılış icrasını yapar. Hizmet bitiminde de tekrar meydana gelerek bu defa hizmet sonlandırma icrasını gerçekleştirir. İki aşamalı olan bu tip hizmetlerde, tercümanın içeriği başlatmaya ve sonlandırmaya uygun olarak şekillenir. Sofracı, meydana önce sofrayı getirerek tercümanını söyler. Ardından dede, yemeğin yenmesi için izin verir. Bütün cem halkası yemeği bitirince sofracı tekrar gelir, sofracı hizmetini tamamlama tercümanını okur ve dede duası sonrası hizmetini sonlandırır. Post hizmetinde de bu şekilde bir işleyiş vardır. Önce post serme pratiği, hizmet bitince de postu kaldırma pratiği icra edilir.

Sofracı açılış tercüman: "Çıktık erenler rahına durduk pîr divanına, Hz. Kamber pîrimiz meydana serdik varımız, soframız kucağımızda lokmamız ocağımızda, destur Şah gerçeğe hü. Allah Allah diyelim daim Allah diyelim, Hz. Şah diyelim, Hak versin biz yiyelim, gerçeğin keremine hü diyelim, hü ya Ali!"

Dede sofracı açılış Gülbank: "Allah Allah Allah bizmetin kabul olsun muradım bâsıl olsun, elin bereketli, başın devletli olsun, sofracı Kamber'den şefaatkarmız olsun, gerçeğe hü!"

Sofracı kapanış tercüman: "Allah Allah dedik kadim Allah dedik, şab verdi biz yedik, gerçekler demine hü dedik mümine ya Ali!"

17 Dedenin gülbank metnini hizmetlinin cinsiyeti değiştirebilmektedir. Gülbankta geçen "Hatîcetü'l-Kübra, Fatmatü'z-Zebra anamız şefaatkarmız olsun." ifadesi hizmeti yapan hizmetlinin cinsiyetine göndermedir. Genel olarak gülbank ve tercümanlarda hizmet piri anılırken önce Alevi teolojisinde kadınların şefaatçıları olarak tanımlanan kutsal kadın şahsiyetlere göndermede bulunulması bu duruma örnektir.

Dede sofraya kapanış gülbank: “Allah Allah, hizmetlerinizi kabul muratlarımız hâsıl, Hak erenler dilde dileğinizi gönülde muradınız versin. Yedirmiş olduğunuz lokmalar dertlere deva, hastalara şifa, borçlara eda olsun, görünür görünmez cümlemizi kazadan beladan saklasın, beklesin. Sofrayı kucağınızdan, bereketi ocağınızdan eksik etmesin. Biz birini yedik, Cenab-ı Allah binini ihsan eylesin, dil bizden nutuk Kalender Veli'den olsun, gerçeğin demine hü mümine ya Ali!”

İki aşamalı hizmetlerin bir bölümünde “razılık” işlevli içeriklerle tercümanların şekillendiği görülmektedir. Cemde hizmet görececek “gözcü”, “rehber” gibi farklı adlarla anılan hizmetli, hizmetine başlamadan önce, hizmet yapmak için cem halkasından rızalık ister. Hizmeti bitince de yaptığı hizmetten incinen kimsenin olup olmadığını sorarak yine razılık alır. “Sâki” ve “naç-niyaç” hizmetleri gibi hizmetlerde, hizmetli tarafından dağıtılan dem, su ve yiyeceklerden alanların razılıklarını sorgulayan ikili yapıda tercümanların varlığı, tarafımızdan tespit edilmiştir. Razılık alma amacıyla kurulan tercümanları şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

Gözcü hizmet alma talep tercümanı: “Bismişah Allah Allah, elim elde yüzüm yerde, özüm dar-ı Mansur'da, Hakke-Mubammed-Ali yolunda ve erkânında ben fakirden ağrınmış, incinmiş, gücenmiş can kardeşim varsa, dar olsun, dil olsun, hakkımı talep etsin.”

Dede: “Canlar, gözcü baba özünü dara çekti. Gözcüde görgüsü olan varsa, dar olsun, dil olsun, hakkımı talep etsin. Yoksa Allah eyvallah desin.”

Gözcü hizmet kapanış tercümanı: “Bismişah Allah Allah. Elim elde, yüzüm yerde, özüm dar-ı mansurda. Mubammed Ali yolu ve erkânında gözcüde eksik, kusur gören varsa dar olsun hakkımı talep etsin.”

Dede: “Canlar, gözcü baba özünü dara çekti. Erkan boyunca gözcüde kusur gören var mı? Var ise dar olsun, dil olsun. Yoksa Allah eyvallah desin.” (Canlar, “Allah eyvallah!” derler.)

Dede: “Eyvallah gözcü baba!”

Gözcü: “Bismişah Allah Allah. Hüda hakkı için hizmetimi kabul et, ey Şah-ı Ali Murtaza ve Ali dergâhi, Hüseyin-i Kerbela nur-u hakkı için bizi bu dergâhtan ayırma ey gani-i şah! Erenlerden haklı himmet şey'en lillab. İllallah baba, eyvallah.”

Dede: “Bismişah Allah Allah. Hizmetinizi kabul olsun, muradınız hâsıl olsun, Hakke'nin dergâhına yazılsın. Zeynel Abidin hazretlerinin de himmetleri hıdayetleri ber daim üzerinizde hazır ve nazır olsun. Kerem evliyaların da himmetleri hıdayetleri ber daim üzerinizde hazır ve nazır olsun. Ya Ali, hü! Hü, Allah dost!”

Sâki hizmet açılış tercümanı: “Evvel sâki, sonra bâki, bu da kadehkârın hakkı”

Dede: “Kadehkar, badekar, her zaman ister böyle kar.”

Saki hizmet kapanış razılık tercümanı: “Erenler gazi, elimde yok okka terazi, kiminize az verdim, kiminize çok, kiminize hiç vermedim, elimde kaldı birazı, onu da verip edeceğim razı, erenler oldunuz mu hakkınıza razı”

Dede saki hizmet gülbangı: “*Allab Allab Allab Muhammet Ali, saki-yi Kevser Aliyyül Murtaza eksik noksan kusurlarımıza kalmamın, Sırat’tan geçirsin, ab-ı hayattan içirsin, Cennet’te cem etsin, sancağının altında cümlemizi yarlıgasın, gerçeğe Hü!*”

Bulgaristan merkezli ocak ve süreklere tespit edilen bir diğer husus, tercümanların dede ve hizmetli arasında üç aşamalı bir diyalog akışı şeklinde de icra edilebilmesidir. Hizmetli hizmet için meydana geldiğinde dedeye hizmeti hakkında soru sorması ya da dedeye hal hatır sorması ile başlayan bu süreç, üç aşamalı bir iletişim modeli ile icra edilmektedir. Sözü ettiğimiz ocak ve süreklere cem ritüellerinde tercüman okunan hizmetlerin hepsinde aynı şekilde üç aşamalı diyalogların kurulduğu görülmüştür. Üç aşamalı tercüman yapısını, Kuzey Bulgaristan merkezli Babaî topluluklarının cem ritüellerinde “*seccade hizmeti*” olarak adlandırdıkları, meydana post serme hizmeti örneği ile açıklanacaktır. Seccadeci, elinde post olarak sereceği kilim ile meydana gelir, meydana niyaz edip ayakta darda dede ile diyalogu başlatır.

Seccadeci: “*Eyvallah baba, ne yapacağız, ne işleyeceğiz?*”

Baba¹⁸: “*Erkân tutacağız. Edep erkân olsunlar.*” Babanın uyarısı ile bütün cem erenleri edep erkân olarak oturur. Seccadeci elinde seccade ile ilk aşama hizmet tercümanını okur.

Seccadeci: “*Bismişab Allab Allab... Erenler meydanına seccademiz serilsin. Mümin Müslüm, dar olup secde kalsın. Tüm hizmetler yerini bulsun. Seccademiz Cebennem narına perde olsun. Hüda hakeka için hizmetler kabul olsun.*” deyip seccadeyi yere sererek ortasına ve dört köşesine Pençe-i Ali Aba aşkına niyaz edip ayağa kalkıp darda ikinci aşama hizmet tercümanını okur.

Seccadeci: “*Bismişab Allab Allab... Erenler meydanına seccademiz serildi. Mümin Müslüm, dar olup secde kalsın. Tüm hizmetler yerini bulsun. Seccademiz Cebennem narına*

18 Bulgaristan ve Yunanistan coğrafyasında soy esaslı dedelik sistemini devam ettiren tek ocak yapılanması, Ali Koç Baba Ocağıdır. Diğer ocaklar zaman içerisinde süreklere evrilerek ritüel evrenlerini günümüze taşımışlardır. Cem ritüelleri, Baba olarak adlandırılan inanç önderleri tarafından yönetilir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ersal, 2015.

perde olsun. Hüda hakkı için hizmetler kabul olsun.” Seccadecinin ikinci aşama hizmet tercümanı bitince darda beklerken baba tarafından hizmet gülbangı verilir.

Baba: *“Bismişab Allah Allah, Seccadeniz kâdim ola, İnkâr yok ola. Burada sorulan, yarın öbür gün ahirette sorulmaya, münkir ve münafiklar mahvola. Mümin ve Müslümlerin rubları şad ola. Seccadeniz Cehennem narına perde ola. Allah eyvallah. Allah Allah.*

Hizmetler kabul, muratlar bâsıl ola. Hak Erenler, yapmış olduğunuz hizmetlerden haberdar ola. Selman-ı Pak Hazretlerinin himmeti ve bayırları, safâ nazırları üzerinizde ola. Dil bizden, şefaât Muhammed Mustafa’dan ola, keremi Aliyyel Murtaza’dan, nefes Hazret-i pir Seyyit Sultan Şüca Baba’dan, kabulü Allah’tan ola! Hü Allah dost!” Babanın duası bitince seccadeci ile dedenin üçüncü aşama diyalogu başlar.

Seccadeci: *“Hü Allah dost! Âşıklar, sadıklar, ayin-i cem erenleri, dem ve sakinin aşkına, Allah eyvallah baba!”*

Baba: *“Ayin-i cem birliğine, gerçeklerin demine, On İki İmamların keremine, Ehlibeytin yoluna, Hü mümine, ya Ali!”* Babanın üçüncü aşama gülbangı bitince seccadecinin hizmetinin ilk bölümü tamamlanmış olur. Seccade üzerinde görgü, ikrar vb. hizmetler bitince seccadeci aynı hizmet sırası ile seccadeyi meydandan kaldırmak için gelir ve açılıştaki diyalog yapısı ile cem ritüelindeki hizmetini tamamlar.

Cem ritüelindeki bazı hizmetlerde ise hizmetli, hizmet tercümanlarının yanında şiir, ayet ve inanç sistemi için önem ifade eden metinleri de okumaktadır. Söz konusu hizmetler de birden fazla aşamalı olarak gerçekleştirilmektedir. Hatta hizmetlinin hizmeti tamamlanınca dua sonrası zâkir tarafından “hizmet hakkı” olarak adlandırılan, hizmetin içeriği ile uyumlu düvaz imam, mersiye, nefes vb. şürler enstrüman eşliğinde icra edilmektedir¹⁹. Bu yapı ile icra edilen hizmetlerin en bilinen örnekleri “çerağ” ve “sakka” hizmetleridir.

Cem ritüeli içerisinde, hizmet sahibi, göreceği hizmete başlamadan önce huzura çıkıp cem meydanına gelir, meydana niyaz ederek cemi yöneten dededen destur ister. Tercümandan önce dile getirilen destur talebinde de yine hizmet sahibiyle dede arasında karşılıklı bir diyalog gelişir.

Hizmetli: *“Pirim himmet eyle!”*

Dede: *“Himmet erenlerden (Hak’tan, Ali’den, gerçeklerden) olsun!”*

19 Hizmet hakkı kavramı ve zâkirin diğer hizmetlilerin hizmetlerinden sonra gerçekleştirdiği hizmetler hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2019.

Bu aşamadan sonra hizmet sahibi tercüman söylemeye başlar. Tercümanını genellikle, “*nefes pîrindedir!*”, “*dil bizden, nefes pîrimizden olsun!*” gibi ifadelerde sözü dedeye bırakarak sonlandırır ve dârda duasını beklemeye başlar. Bu aşamada dede tarafından hizmetin içeriğine ilişkin bir güllbank söylenir. Böylelikle hizmet sahibi ile dede arasında teatral bir diyalog akışı gerçekleşmiş olur. Söz konusu art zamanlı akışı, çerağcı ile dede arasında geçen aşağıdaki diyalogla örneklendirmek mümkündür:

Çerağcı: “*Pîrim himmet eyle!*”

Dede: “*Himmet Hak’tan olsun!*”

Çerağcı: “*Destur erenler, gönülleri birleyelim (Allah Allah nidaları). (Ezgili bir şekilde) okur; ‘Seyyidim sadat, mühibb-i sadat, mebde-i kâinat, Horasan-ı mevcudat, halîfe-yi mucîzât ber cemalî Muhammed, Pîr Kemal Şah Hasan ve’l-Hüseyn, Allah’ı bir bilelim verelim Muhammed Ali’ye salavat, Hak hü dost, aşıklar sadıklar yanıklar uyanıklar, ayin-i cem sakinler, aşk ile diyelim bir Allah Allah’.*”²⁰

Bu aşamada çerağ hizmeti gören talip, çerağları uyandırır. Çerağcı, çerağları uyandırdıktan sonra darda durarak şu tercümanla devam eder:

Çerağcı: “*Çün çerağ-ı uyandırdık ol Hüda’nın aşkına
Seyyid-ül Kevneyn Muhammed Mustafa’nın aşkına
Saki-i Kenser Ali’yyül Murtaza’nın aşkına
Hem Hatice-i Fatima Hayrîm Nisannın aşkına
Şah Hasan, Hulki Rıza, Hem Şah Hüseyin-i Kerbela
Ol İmam-ı Etkîya Zeynel Abanın aşkına
Hem Muhammed Bakır Ol Kim Nesli Pak-i Murtaza
Cafer-üs Sadık İmam-ı Rehmîna’nın aşkına
Musa-i Kâzım Serfiraz-ı Ehl-i Hak
Hem Ali Musa Rızayı Sabiran’ın aşkına
Şah Taki ve Bâ Naki Hem Hasan-ül Askeri
Ol Muhammed Mebdî-i Sabibi Liva’nın aşkına
Pîrimiz, Üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin aşkına
Arşa dek yanan yakılan Aşıkanın aşkına. Allah Eyvallah, nefes pîrindedir!”*

20 Kimi yöre ve ocaklara bağlı ritüel uygulamalarda, çerağ hizmetinin naklettiğimiz tercümanın yanında Nûr Suresi 35. ve 36. ayetlerinin Türkçelerinin de söylenmesiyle icra edildiği tespit edilmiştir.

Çerağcının hizmetini tercüman ile birlikte tamamlamasının ardından zâkir, hizmet hakkı olarak bir ya da üç düvaz imam, mersiye ya da deyiş okur. Zâkirin saz ve sözle verdiği hizmet hakkı da tamamlanınca dede çerağ gülbankını verir:

Dede: *“Bismişah, Allah Allah! Allah'tan bize ulaşan çerağımız sonsuza dek kalavuzumuz olsun. Çerağımız yansın, yakılsın Allah'ın nuru aşkına! Çerağımız yansın, yakılsın peygamberlerin nuru aşkına! Çerağımız yansın, yakılsın velayetin nuru aşkına! Çerağımız yansın, yakılsın Ehl-i Beyt'in nuru aşkına! Çerağımız yansın yakılsın, Pir Hünkâr Hacı Bektaş-i Veli'nin aşkına! Çerağımız yansın yakılsın, yolumuz, birliğimiz, dirliğimiz, ülkemizin aydınlığı aşkına! Ya Rabbi! Bizleri ilahi nurundan feyz alan kullarından eyle! Peygamberi, Ehl-i Beytini ve velayetini yol göstericimizi eyle! Çerağ-ı ıyık saçan pirin yolundan nasiplenmemize mazhar eyle! Yoluna hizmet edenlerin hizmetlerinden mahrum eyleme! Sonsuza dek bu çerağ, yolumuzun yaşantımızın ışığı ola! Yüce Allah cümlemizin yardımcısı ola! Gerçeğe hü!”*

Çerağ hizmeti etrafında gelişen ritüelikle uygulamalar söz, müzik ve eylem birlikteliği ile örülür. Naklettiğimiz aşamalardan da görüldüğü üzere, çerağ hizmetini gören talip ile hizmet hakkını veren zâkir ve hizmeti gören kişi ile hizmeti dualayan dede arasındaki iletişimde sistemli bir akış söz konusudur. Geleneksel yapı tarafından tarihsel süreklilik içerisinde belirlenmiş ifadeler, anlamsal açıdan birbirine bağlı zincirleme bir yapı arz eder. Bu zincirin halkalarından herhangi birinin eksilmesi, ritüel akışını kesintiye uğratar. Dolayısıyla cem ritüeli süresince sarf edilen her davranış, söz ve müzik, toplamda teolojik bir gerçekliğin birlikte deneyimlenmesine dönük olup her birinin bu sistemli yapı içerisinde bir anlamı ve işlevi vardır. Bu anlam örüntüsü, toplamın birlikte sistemli bir yapı teşkil etmesiyle okunaklı hale gelir. Oluşan bu anlamlı sistem içerisindeki her unsur birbiriyle karşılıklı bir etkileşim ve iletişim halindedir.

Sonuç

Somutlaştırılması noktasında sembolik bir form olan dilin kullanıldığı mitik ve teolojik kavrayış, varoluşa ilişkin temel yanıtların gizli olduğu bir sistemdir. Sentagmatik dışavurumlar üzerinden mitik ve teolojik paradigmanın anlam alanının tespit ve tahlili mümkündür. Alevi-Bektaşî inancına mensup kimseler için de söz, ibadet anlayışlarının bir parçası olması dolayısıyla kutsal kabul edilmekte, kutsalın inşası noktasında önce sözlü ifadelerle başvurulmaktadır. Cemlerin icracı kadrosunu oluşturan inanç önderleri ve hizmet sahipleri, cem süresince, birbirlerini tekrar eden birtakım sözler sarf ederler. İbadet süresince kullanılan tüm bu ifadeler, ritüelin

içeriğini tayin eden ifadelerdir ve kuruluşlarında gündelik dil yerine sanatsal bir dil tercih edilmiştir.

Çalışmamızın sonunda, tercümanların ortak inanç ve kültür kodlarına sahip Alevi-Bektaşîler arasındaki teolojik karakterli iletişimin sağlayıcısı iletiler olduğu, ancak kaynağını aynı mitik tasavvurdan alan ritüel yapılarda görülen hizmetin söz ve müzik ile kutsanmasını talep etmeye dönük olarak kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hizmet sahibi cem bağlamı içerisinde, içinde bulunulan ânın ve üstlendiği hizmetin içeriğine tercüman olur nitelikte manzum yahut mensur dualar söyleyerek önce dedeye, onun aracılığı ile de Tanrı'ya kutsanma talebini iletir. Kutsala temas etme çabası olarak değerlendirebileceğimiz bu aşamalarda, cemin önemli bileşenleri olan talip ve dedenin birbirleri ile kurdukları iletişimin zamanı ve mekânı kutsamaya yönelik unsurlarla donatılması şarttır.

Mitik düşüncenin odağında yer alan inanç ögesi, ritüelistik dizgede boşluk oluşmaması talebindedir. Bu bağlamda, tercümanların cem ritüelleri içerisindeki varlığı, gülbankların varlığı ile doğrudan ilişkilidir. Cem ritüelinde hizmet olarak adlandırılan, birlikte yaşanan deneyimi profan olmaktan çıkartan ritler toplamında payı olan hizmet sahibi tarafından söylenen dua ve yakarış ifadeleri, onun hâline ve ritüel içerisindeki konumuna tercüman olma özelliği gösterir. Böylelikle hizmet sahibi, ahvalini bildirerek meramını iletmiş olur. Tercümana dede tarafından gülbank söylenerek yanıt verilir. Posta oturan ve kutsalı temsil gücü bulunan dede/baba tarafından verilen dua, hizmet gören kişinin hâlinin anlaşıldığının ve ritüeldeki varlığının karşılık bulduğunun göstergesi durumundadır. Tercümana karşılık gülbankın söylenmesi ile hizmet sahibi ile dede arasında, kodları teolojik ve mitik karakter taşıyan bir iletişim olayı gerçekleşmiş olur.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent (2017). *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ARSLAN, Mustafa- Köktürk, Milay (2009). “Halkbiliminde Teori ve Yöntem Arayışları”. *Milli Folklor*. 2009/41: 14-28.
- CASSİRER, Ernst (2016). *Sembolik Formlar Felsefesi II-Mitik Düşünme*. Çev. Milay Köktürk Ankara: Hece Yayınları.
- COHEN, Percy Saul (2010). “Mit Kuramları”. Çev. Evrim Ölçer Özünel. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2*. (Haz. M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır). 161-172.
- DİLÇİN, Cem (haz.) (1993). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DUNDES, Alan (2006). “Doku, metin ve konteks”. Çev. Metin Ekici. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. (3. Baskı). (Haz. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- EKİCİ, Metin (1999). “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkinin Önemi”. *Milli Folklor*. 1999/39: 25-34.
- ELİADE, Mircea (2016). *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ERDEM, Didem Gülçin (2020). “Mitik Yapıdaki Aksamanın Ritüel Etkileri -Bali Baba Türbesi Örneği-”, *Silyon I-Yüzye Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi*. (Ed. Murat Taşkıran). İstanbul: Ege Yayınları.
- ERSAL, Mehmet- Ersöz, Serpil (2013). “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2013/65: 53-80.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Hançası Aleviliği Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2015). “Balkanlar: Alevi mi Bektaşlı mı Ocak mı Sürek mi?”. *Balkanlarda Alevilik Bektaşılık*. (Ed. Mehmet Ersal). Tekirdağ: Çorlu Belediyesi Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2019). *Alevi Cem Zakirliği*. Ankara: Barış Yayınları.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (2010). *Bütün Yönleriyle Bektaşılık*. İstanbul: Derin Yayınları.
- GOODY, Jack (2017). *Mit, Ritüel ve Söz*. Çev. Damla Sezgi. İstanbul:Küre Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1963). *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- HYMAN, Stanley Edgar (2006). “Mit ve Mitsel Ritüel Yaklaşım”. Çev. Yeliz Özey. *Milli Folklor*. 2006/69: 118-128.

- KORKMAZ, Esat (2016). *Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1980). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- RAGLAN, Lord (2004). “Mit ve Ritüel”. Çev. Evrim Ölçer. *Millî Folklor*. 2004/64: 187-194.
- SEGAL, Robert A. (2012). “Dinsel Mit-Ritüel Kuram”. Çev. Naim Atabağsoy. *Millî Folklor*. 2012/94: 173-187.
- STRAUSS, C. (1986). *Mit ve Anlam*. Çev. Ş. Süer - S. Erkanlı. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- ŞEMSETTİN SAMÎ (2010). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUÇAY, Ömer (1998). *Alevilikte Dua -Gülbang-*. Adana: Gözde Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- UZUN, Mustafa (1996). “Gülbank”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 232-235.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2015). *Anadolu’da Aleviler ve Tabtacılar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

- Abidin Harman (1933), Sağlık Çorlu Tekirdağ, İlkokul, Baba
- Ahmet Erol (1941), Sağlık Çorlu Tekirdağ, Ortaokul, Zakir
- Ahmet Karahüseyin (1928), Musacık Dimetoka Yunanistan, Okuma Yazma Bilmiyor, Talip
- Ahmet Kuzukıran (Kara Veli), (1938), Kargın, Çubuk, Ankara, İlkokul, Dede
- Ahmet Sargın (1938), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Baba
- Ali Ateş (1956), Türkali-Balıkesir, İlkokul, Emekli, Dede
- Ali Berber (1939), Uluğbey Senirkent Isparta, İlkokul, Âşık
- Ali Çakır (1952). Bulgaristan Eski Cuma Veletler, Lise, Talip
- Ali Dedeoğlu (1941), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
- Ali Demirezen (1935), Karaşar Beypazarı Ankara, İlkokul, Baba
- Ali Küçük (1936), Babalar Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Dede
- Ali Rıza Yavuz (1946), Üçsaray Seyitgazi Eskişehir, İlkokul, Baba
- Ali Türkan (1938), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Rehber
- Arap Ali Gazioğlu (1932), Evcî Yenikışla Çorum, İlkokul, Dede
- Arap Yeşildağ (1947), Ali Bey Mh, Çankırı, Okuryazar, Rehber
- Arif Dalkılıç (1937), Susuz Çubuk Ankara, İlkokul, Dede
- Aşur Uygur (1941), Çapar Şabanözü Çankırı, Lise, Âşık
- Ayşe Ergül (1925), Tekedüzü Bozyazı Mersin, Okuma Yazma Bilmiyor, Talip
- Baki Emir (1962). Tekirdağ Çorlu, İlkokul, Talip
- Baki Özdemiroğlu (1963), Mart Şabanözü Çankırı, Lise, Dede
- Beydilli Demirhan (1934), Hasan Dede Kırıkkale, Okuma Yazma Yok, Dede
- Burhan Dereli (1970), Haskova, Bulgaristan, Lise, Âşık
- Çetin Çet (1938), Balıkesir merkez Türkali mahallesi, Güvender
- Elif Özyiğit (1957). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Lise, Anabacı

- Emine Aydın, 1938, Mazgirt-Tunceli, Okuma-yazması yok, Anabacı
Eyüp Öztürk (1934), Mehmet Dede Tekke Dodurga Çorum, Ortaokul, Dede
Fadime Demirhan (1947), Hasan Dede Kırıkkale, İlkokul, Anabacı
Fatma Eren (1958). Kırklareli Lüleburgaz, Lise, Talip
Fatma Kuzukıran (1949), Kargın Çubuk Ankara, İlkokul, Anabacı
Fatma Poyraz (1942), Alucra-İzmir, Okuma-yazması yok, Talip
Fedail Hasan Molla (1966). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Ortaokul, Dede
Fikret Tuncel (1961), Balıkesir, Ortaokul, Kamber
Gülizar Ateş (1960), Bergama, İlkokul, Anabacı
Gülten Köybaşı (1960). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Lise, Talip
Hakkı Fırat (1957), Erzurum, Lise, Dede
Hakkı Saygı, (1931), Zeytinburnu İstanbul (Silistre Kolabina), Ün. Terk, Baba
Halil Dedeoğlu (1937), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Halil Özdemiroğlu (1931), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Hamza Onbaşı (1952). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Veteriner, Talip
Hasan Ali Uzun, (1976), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Üniversite, Zâkir
Hasan Ateş (1945), Doğançay Bayraklı İzmir, İlkokul, Rehber
Hasan Çınar (1934) Gevrek Köyü-Almus-Tokat, Okuma-yazması yok, Talip
Hasan Dedeoğlu (1929), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Hasan Karahüseyin (1962), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Rehber
Hasan Özyiğit (1954). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Lise, Dede
Haşim Demirhan, (1950), Hasan Dede, Kırıkkale, Lise, Dede
Havvali Turan (1930), Senirkent, Isparta, İlkokul, Anabacı
Haydar Akçakoca (1953), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Dede
Hayrettin Demirtaş (1941), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Ortaokul, Dede
Hazar Ali Beyazyıldırım (1944), Tuzluköy Varto Muş, Lise, Dede
Hüseyin Çuhadar (1952), Dağkalfat Çubuk Ankara, İlkokul, Âşık
Hüseyin Delimolla (1941), Babalar Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Talip
Hüseyin Delimolla (1953), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Zakir
Hüseyin Delimolla (1953), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Zakir
Hüseyin Mollahüseyin (1942), Babalar Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Zakir
Hüsniye Mercanoğlu (1958), Yakapınar Bayındır İzmir, İlkokul, Talip
İbrahim Malkoç (1943). Kırklareli Kofçaz Terzidere, İlkokul, Âşık
İbrahim Yakar, (1930), Silistre, Bulgaristan, İlkokul, Baba
İsmail Doğan (1951), Elaziğ, Emekli, Dede
İsmail Pireli (1962). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Lise, Talip

Kadir Yurdakadim, (1931), Sele, Çubuk, Ankara, İlkokul, Dede
 Karip Bozkurt (1966), Adıyaman, Üniversite terk, Dede
 Kevser Gençalp Koçerdin (1965). Tekirdağ Çorlu, Üniversite
 Mahrem Tezol, (1944), Çeşmeli Çorlu Tekirdağ, Lise, Baba
 Mehmet Açık (1948), Gevrek Köyü-Almus-Tokat, İlkokul, Dede
 Mehmet Ali Koç, Bulgaristan İslimiye Alvanlar, İlkokul, Dede
 Mehmet Ateş (1953), Balıkesir merkez Türkalî mahallesi, Dede
 Mehmet Delibekir (1938), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, Okuma Yazma bilmiyor, Talip
 Mehmet Demirtaş (1958), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Yüksekokul, Dede
 Mehmet Er (1945), Uluğbey Senirkent Isparta, Lise, Dede
 Mehmet Kopçalı (1935), Çiflik Kırçalı Bulgaristan, İlkokul, Baba
 Muammer Sarıçoban (1937), Karacakaya Merzifon Amasya, İlkokul, Talip
 Muharrem Topaloğlu (1947), Hayrabolu Tekirdağ, Yüksekokul, Baba
 Musa Eren (1956). Tekirdağ Çorlu, Lise, Talip
 Mustafa Ali Mustafa (1956), Mestanlı Kırçalı Bulgaristan, Ortaokul, Talip
 Müslüm Çolak (1955), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Türbedar
 Naime Güngör (1938), Koyun Baba Kalecik Ankara, Okuma Yazma Bilmiyor, Talip
 Necati Şahin (Kamber) (1951), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Baba
 Necibe Dilek (1932), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma Yazma Yok, Talip
 Nevzat Demirtaş, (1933), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, İlkokul, Dede
 Niyazi Kaya (1945), Karacakaya Merzifon Amasya, İlkokul, Talip
 Nuri Köybaşı (1952). Bulgaristan İslimiye Alvanlar, Öğretmen, Talip
 Pembe (Şerife) Hazer (1944), Şehitler, İnegöl, Bursa, İlkokul, Talip
 Rıdvan Korkutan (1942), Mecidiye Kocaeli, İlkokul, Baba
 Rukiye Onbaşı (1955). Bulgaristan Eski Cuma Veletler, Lise, Talip
 Rüstem Taşkın (1935), Hayrettin Merzifon Amasya, İlkokul, Talip
 Rüşdü Gürcan (1933), Senirkent Isparta, İlkokul, Talip
 Sadullah Yenidoğan (1931), Kırcaali Bulgaristan, İlkokul, Baba
 Salih Topaloğlu, (1923), Zeytinburnu İstanbul (Silistre Doğum), İlkokul, Talip
 Selman Güvenir (1956), Tavşancık Kalecik Ankara, Ortaokul, Talip
 Sevim Bayram (1937), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
 Sevim Koçerdin (1944). Tekirdağ Çorlu, İlkokul, Anabacı
 Seyfi Oğuz, 1945, Balıkesir, Lise, Dede
 Sultan Erdil (1950), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
 Şahin Rıza (1940), Tokat, İlkokul, Dede
 Şemsi Ertuğrul (1947), Uluğbey Senirkent Isparta, İlkokul, Anabacı

Şeniz Kökten (1960), Yakapınar Bayındır İzmir, İlkokul, Talip
Şükran Akçakoca (1957), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Anabacı
Şükrü Doğan (1942), Yukarı Emirler Çubuk Ankara, İlkokul, Âşık
Veli Horasanlı (1949), Sağlık Çorlu Tekirdağ, Lise, Dede
Veli Topaloğlu, (1949), Hayrabolu, Tekirdağ, İlkokul, Âşık
Veli Yurdakadim, (1953), Sele, Çubuk, Ankara, İlkokul, Dede
Yusuf Kuzukıran (1941), Karkın Çubuk Ankara, Lise, Dede
Yusuf Yıldız (1934), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Halife Baba
Yüksel Dedeoğlu (1950), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Anabacı
Zehra Demirtaş (1964), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Lise, Ana Bacı
Zeliha Dedeoğlu (1955), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Anabacı
Zeliha Mercanoğlu (1938), Yakapınar Bayındır İzmir, İlkokul, Talip
Zeynel Sevin (1949), Bingöl, Üniversite, Dede